

Stefano Bottoni

1956 ROMÁNIÁBAN – ESEMÉNYTÖRTÉNET ÉS ÉRTELMEZÉSI KERETEK

A XX. kongresszus kihívása

Az 1956 és 1959 közötti három esztendő gyökeres fordulatot hozott a romániai politikai rendszer történetében, belső működésében és külső mozgásterében egyaránt. A „klasszikus” sztálini típusú szerkezetet 1956-ot követően fokozatosan felváltotta egy hasonlóan merev, de kevésbé terrorisztikus és főleg „nemzetibb” színezetű diktatúra, amit az 1965-ben hatalomra jutott Nicolae Ceaușescu továbbfejlesztett és konzervált egészen az 1989-ben bekövetkezett bukásáig. A tekintélyes politológus, Vladimir Tismăneanu „örökéletű sztálinizmusnak” nevezte az ötvenes évek vége felé született és a kilencvenes évekig az egész román társadalmat szorosán átfogó hatalmi konstrukciót.³ Bevezető tanulmányunk célja rekonstruálni az 1956-os magyar forradalom hatására, mintegy ellenreakcióként beindult román politikai változásokat, különös tekintettel a nemzetiségi kérdésre. Ezen belül az erdélyi magyar közösség által megélt „ötvenhatra”, illetve annak súlyos következményeire koncentrálnak.

A Román Munkáspárt (RMP) második kongresszusa (1955. december 23–28.) az 1952-es belső tisztogatások „győzteseinek” egységét, és elsősorban Gheorghe Gheorghiu-Dej első titkár pozíciójának szilárdságát bizonyította. A szocialista tábornak pedig azt üzenté, hogy sikerült konszolidálni azt a román kommunista államot, amely kezdettől fogva a Szovjetuniótól való politikai függőség, az állandó gazdasági szükségállapot, valamint a politikai rendőrség, az állami szervek kiszámíthatatlansága és gyakori túlkapasai jellemezték.

A román kommunista párt vezetője és munkatársai ugyanakkor már a Sztálin halálát követő évektől rosszul leplezett ellenérzéssel szemlélték mind az 1945 óta Romániában állomásozó szovjet katonai alakulatok, mint a civilnek álcázott

3 V. Tismăneanu: *Stalinism for all seasons. A political history of Romanian Communism*. Berkeley, University of California Press, 2003 (román kiadás: *Stalinismul pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*. Iași, Polirom, 2005). Hasonló álláspontot fogalmaztak meg Stelian Tănase: *Elite și societate. Guvernarea Gheorghiu-Dej 1948–1965*. București, Humanitas, 1998, és Dennis Deletant: *Teroarea comunistă în România. Gheorghiu-Dej și statul polițienesc 1948–1965*, Iași, Polirom, 2001. Az 1956-os forradalom által beindított folyamatok nemzetiségpolitikai vonatkozásait részletesen ismerteti Szesztay Ádám: *Nemzetiségi kérdés a Kárpát-medencében 1956–1962*. Budapest, MTA Kisebbségkutató Intézet – Gondolat Kiadói Kör, 2003, valamint Lipcsey Ildikó: *Magyar-román kapcsolatok 1956–1958*. Dokumentumok. Budapest, Paulus-Publishing Bt. – Nagy Imre Alapítvány, 2004. Az 1956 utáni változásokat szovjet-román-magyar viszonylatban elemzi Baráth Magdolna: „Két szovjet diplomáciai irat a magyar-román kapcsolatáról”. *Múltunk*, 2003. 3. sz., 211–258. p. Az 1956-os forradalom romániai hatásairól szóló irodalmat lásd a mellékelt bibliográfiában.

tanácsadók és szakértők jelenlétét.⁴ Érzelmeket nem elsősorban ideológiai, hanem sokkal inkább államépítési szempontok táplálták. Miután 1952-ben Gheorghiu-Dej minden lehetséges riválisát eltávolította a párt éléről, elindította annak a hatalmi rendszernek az intézményesülését, amelyet első éveiben kizárólag a nyers terror logikája irányított. Ezzel elindíthatta – egyelőre *ideológiai töltet* nélkül – azt a saját államépítést is, amely Romániának a szovjet rendszeren belüli legszélesebb autonómiát biztosította volna.

Az új kurzusnak megfelelő nemzetközi háttérrel biztosított 1955 nyarán a szovjet-jugoszláv konfliktus viszonylagos rendezése, a genfi nagyhatalmi értekezlet, valamint az 1955 decemberében elnyert tagságról folytatott tárgyalások Románia és az ENSZ országai között.⁵ A sikertelen kimenetelű, ám nagy visszhangot kiváltó genfi tanácskozást követően az RMP első titkára konkrét lépést is tett a túlzott szovjet befolyástól való szabadulás érdekében: Nyikita Hruscsovtól a szovjet csapatok Romániából való kivonását kérte, arra hivatkozva, hogy az Ausztriával május 15-én aláírt békeszerződés eredményeként érvényüket veszítették azok a jogi és stratégiai megfontolások, amelyek a romániai katonai jelenlétet indokolták. Azaz nincs már szükség arra, hogy fenntartsák a logisztikai vonalat Ausztria felé, ahol immár megszűnik a szovjet katonai jelenlét.⁶ A kezdeményezés az RMP Politikai Bizottsága által hozott formális határozat nyomán született meg. Annak ellenére, hogy Hruscsov politikai sértésnek vette a kivonulás kérelmezését, néhány hónappal később a legfelsőbb szovjet vezetés megváltoztatta álláspontját.⁷ Az 1955. november 7-i ünnepség alkalmával Hruscsov közölte Gheorghiu-Dej-zsel és Bodnăraș honvédelmi miniszterrel, hogy egy szélesebb nemzetközi enyhülési stratégia keretében beleegyeznek a szovjet csapatok kivonásába.⁸

Gheorghiu-Dej szándéka szerint az „új kurzus” nem járhatott volna semmilyen hátrányos következménnyel a román kommunista rendszer ideológiai alapjaira nézve. A legitimitációt megerősítette volna a politikai és társadalmi elnyomás látszólagos enyhülése, valamint az értelmiségnek nyújtott óvatos engedmények sora. Ennek egyik első jeleként 1955 folyamán rehabilitálták a Román Akadémiából 1948-ban kizárt több tucatnyi tagot, ami arra engedhetett következtetni, hogy az új rendszer immár nem megsemmisíteni, hanem saját szabályai szerint

4 Gheorghiu-Dej kabinetfőnökének visszaemlékezései: Paul Sfectu: *13 ani în anticamera lui Dej*. București, Ed. Fundației Culturale Române, 2000, 67–70. p.

5 A folyamatot elemzi Ghiță Ionescu: *Communism in Romania, 1944–1962*. London, Oxford University Press, 1964; erősen szubjektív, de jól informált Pavel Țugui: *Istoria și limba română în vremea lui Gheorghiu-Dej. Memoriile unui fost șef de Secție a CC al PMR*. București, Ed. Ion Cristoiu, 1999. Más szemszögből Tóth Sándor: *Dicsőséges kudarcaink a diktatúra éveiben. Gaál Gábor sorsa és utóélete Romániában, 1946–1986*. Budapest, Balassi, 1997.

6 A szovjet csapatok visszavonására irányuló román kérésről Ioan Scurtu (szerk.): *România. Retragerea trupelor sovietice – 1958*. București, Editura didactică și pedagogică, 1996, 43. p.

7 Ny. Sz. Hruscsov visszaemlékezései: *Remembers. The last Testament*. Vol. 1, Boston, Brown Co., 1974, 227–229. p.

8 Scurtu (szerk.): *România*, i. m. 44. p.

integrálni kívánja a döntően kommunista- és oroszellenes, polgári származású régi román értelmiséget.⁹

Az ideológiai enyhüléssel párhuzamosan a rendvédelmi szervek szigora is mérséklődni látszott. Az 1955-ben és 1956-ban fogantatosított politikai indíttatású letartóztatások számából kiderül, hogy a diktatúra belső logikájában egyfajta irányváltás történt: a Belügyminisztérium adatai szerint az említett két évben a letartóztatások száma nem haladta meg az átlagosan havi kétszázat.¹⁰ Annak ellenére, hogy az őrizetbe vett, majd szabadlábra helyezett polgárok száma ennél lényegesen magasabb lehetett, Románia 1956-ban az egész 1948–1961/62 közötti időszak „legenyhébb” pillanatát élte. 1955-ben megszüntették az 1950-ben bevezetett úgynevezett „adminisztratív büntetést” (*pedeapsă administrativă*), amely lehetővé tette, hogy bármiféle büntetőeljárás és ítélet nélkül 1-től 5 évig terjedő időtartamra börtönbe vagy kényszermunkatáborba zárják a feltételezett ellenséges elemeket (1950–1954 között több mint 22 ezer személyt tartottak így fogva).¹¹ 1956-ig hazatérhetett az a tízezer család is (összesen 44 ezer személy), akiket 1951 júniusában deportáltak a Bukaresttől keletre fekvő, többnyire lakatlan bărăgani pusztába.¹²

A kommunista rendszer működésének szempontjából döntőnek bizonyult az állambiztonság belső átszervezése 1956 elején, amikor a Belügyminisztérium több ezer tisztet és altisztet bocsátott el.¹³ A március 14-én kiadott 1956/15. sz. utasítással nekilátott a „civil” hírszerzői hálózat megtisztításához is.¹⁴ A hálózatból eltávolították (dekonspirálták) a párttagokat, valamint az „inaktív” és a „kettős” ügynököket (*I. sz. irat*).

Az erőszakos szervek átszervezése, a hálózatok ideiglenes meggyengülése (1956 első felében informátorainak közel felét dekonspirálta a Securitate) annak az általános bizonytalanságnak és kapkodásnak volt a jele, amellyel a román pártvezetés reagált a külső kihívásra: a Szovjet Kommunista Párt XX. kongresszusának üzenetére, amit Hruscsov közvetített a kommunista világ vezetőinek a február 24-ről 25-re virradó éjszakán a sztálini kultuszról felolvasott „titkos” jelentésében. Mivel addig Gheorghiu-Dej és bizalmasai teljes mértékben azonosultak a sztálini vezetési stílussal, Hruscsov nagyhatású beszéde megdöbbenetett a Moszkvában tartózkodó román delegációt. Gheorghiu-Dej nem leplezte zavarát, és

9 Lásd Andi Mihalache kitűnő elemzését a román historiográfiai diskurzusban indult változásokról: *Istorie și practici discursive în România „democrat-populară”*. București, Albatros, 2003.

10 Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (ACNSAS), fond Documentar, dos. 53, vol. 1.

11 ACNSAS, fond Documentar, dos. 53, vol. 21, 76–79. f.

12 Az 1949–1954 közötti politikai, társadalmi és etnikai indíttatású deportálásokról lásd Smaranda Vultur tanulmányát in Ruxandra Cesereanu (szerk.): *Comunism și represiune în România. Istoria tematică a unui fratricid național*. Iași, Polirom, 2006, 135–152. p.

13 A Securitate átalakításáról lásd Dennis Deletant tanulmányát in K. Persak e L. Kaminski (eds): *A handbook of the communist security apparatus in East Central Europe 1944–1989*. Warsaw, Institute of National Remembrance, 2005, 285–328. p.

14 A román BM ötvenes évekbeli utasításait 1969-ben megsemmisítették. Tartalmukra utalásokat találunk a Securitate által az operatív munka kiértékelésére összehívott gyűlésekről készült jegyzőkönyvekben. A 60/1955. sz. utasításról lásd például ACNSAS, fond Documentar, dos. 103, 182. f.

Bukarestbe visszatérve majdnem egy hónapig késleltette a dokumentum megvitatását. Amikor végre rászánta magát, ravasz ködösítéssel operált. Az RMP KV március 23–25-i plenáris ülésén, majd ezt követően a fővárosi *Floreasca* sportcsarnokban összehívott pártaktíván a hrucsovi beszédnek csupán egy átdolgozott (és megszelídített) változatát olvasta fel, hangoztatva, hogy az nem vonatkozik a román pártra, mivel ott a „Pauker–Luca–Georgescu-féle frakciós csoportosulás” 1952-es leleplezése óta sikeres harcot folytatnak a „személyi kultusz” ellen.¹⁵ Másként reagált a moszkvai kihívásra a román delegáció két másik tagja, Iosif Chișinevschi KV propagandatitkár és Miron Constantinescu PB-tag, 1949–1955 között az Állami Tervbizottság elnöke. Az utóbbi a Politikai Bizottság áprilisi ülésein követelte a román párt belső megújulását, a megkésett reformok elindítását és az elkövetett „hibák” miatti önvizsgálatot (4., 5., 6. sz. *irat*).¹⁶ A két tekintélyes pártvezető példa nélküli (és a nyilvánosság teljes kizárása mellett zajló) konfliktushelyzetet idézett elő a román kommunista rendszer történetében. A többi PB-tag kiállása Gheorghiu-Dej mellett kétségkívül megerősítette az első titkár legitimitását, de nem eredményezte a hatalom kritikusaivá lett politikusok azonnali kiszorítását a pártvezetésből. Constantinescut és Chișinevschit – akiknek az 1957 júliusában mégiscsak bekövetkező kizárása a hatalomból valószínűleg már ezekben a napokban eldőlt – egyszerű megrovással büntették, és ugyanakkor elérték, hogy a Politbüro ismét napirendjére tűzze a szovjet csapatoknak az országból való kivonását. A XX. kongresszus anyagait országsszerte május és június folyamán vitatták meg. Július 3-án a *Scântea* is közölte az SZKP KB által kibocsátott, a személyi kultuszt elítélő határozatot.¹⁷ Tartományi Pártkollégiumok szintjén már áprilisban (pl.) kivizsgálást indítottak a belügyi szervek tevékenységéről, és fényt derítettek néhány látványos túlkapásra (11.-12. sz. *irat*). A Magyar Autonóm Tartományban több kompromittált állambiztonsági tisztet bocsátottak el vagy részesítettek megrovásban. A helyi pártvezetőség arra tett kísérletet, hogy a BM munkáját az RMP szerveinek ellenőrzése alá rendelje.

Az 1956 tavaszi részleges ideológiai engedelmények nem csak a szovjet elvárásokra, hanem a román értelmiség közhangulatára is igyekeztek választ adni. Az Írószövetség központi lapja, a *Gazeta literară* hetilap április 12-i számában interjút közölt Alexandru Jar íróval, amelyben – a román sajtó számára szokatlanul nyílt formában – súlyos kritika fogalmazódott meg a személyi kultusszal és a *proletkult* által kényszerített ideológiai megkötésekkel kapcsolatban.¹⁸ A tehetségtelen sztálinistának tartott Jar jó viszonyban volt Leonte Răutuval, az RMP KV Agitációs és Propaganda Osztálya befolyásos vezetőjével, aki valószínűleg Gheorghiu-Dej csapdjába esett. Egy hónappal később Jart felkérték téziseinek kifejtésére az

15 Deletant: *Teroarea*, i. m. 195. p. Lásd még Ioana Boca: *1956 un an de ruptură. România între internaționalismul proletar și stalinismul antisovietic*. București, Fundația Academia Civică, 2001. 20–21. p.

16 Tismăneanu: *Stalinism*, i. m. 142–143. p.

17 Alina Tudor–Dan Cătănuș: *O destalinizare ratată. Culisele cazului Miron Constantinescu – Iosif Chișinevschi (1956–1961)*. București, Elion, 2001, 35–37. p.

18 Boca: *1956*, i. m. 64. p.

értelmiség számára összehívott pártaktíva gyűlésen. Gheorghiu-Dej, Constantinescu és Răutu jelenlétében Jar a korábbinál is súlyosabb kritikával illette a pártvezetést: kárhóztatta azt a „kettős életet”, amelyet az ideológiai merevség kényszerített a szocializmus eszméje iránt leghűségesebb értelmiségiekre is. A kihívásra határozottan reagált a pártvezetés, arra számítva, hogy a román értelmiség nem áll ki a korábban sztálinista, zsidó származású író védelmében. Május 15-én Jart kizárták a pártból és írószövetségi tagságát is törölték; az írószövetségi pártszervezet ülésének jegyzőkönyve szerint csak két kollégája szólalt fel védelmében – jellemzően nem román származásúak: Marosi Péter és Majtényi Erik – akik azonban a szavazás pillanatában a súlyos szankciókkal való fenyegetések hatására mindent visszavontak, és megszavazták az elítélő indítványt.¹⁹

A Jar-ügy egy hónappal késleltette a májusra tervezett első Írókongresszust, amit június 18–23. között rendeztek Bukarestben, a dogmatizmus jegyében. Míg áprilisban éles politikai viták tarkították a csehszlovák írók kongresszusát, és teljes véleményszabadság jellemezte a budapesti Petőfi Kör vitáit, a bukaresti találkozó „tényszerűen demonstrálta a román értelmiségiek egymás iránti szolidaritásra való képtelenségét a XX. kongresszus által kiváltott új helyzetben”.²⁰ A liberalizáció inkább egyfajta „kiegyezést” eredményezett az ötvenes években mellőzött vagy üldözött antikommunista/konzervatív/jobboldali román értelmiséggel. Már 1955. februárjában létrehozták a KB Tudományos és Művelődési Osztályát. Az Agitációs és Propaganda Osztállyal párhuzamosan működő struktúrát egy fiatal „nemzet-építő” káder, Pavel Țugui vezette,²¹ akinek kimondatlan célja az volt, hogy kiszorítsa a kulturális élet irányításából Mihai Roller párttörténészt és (jórészt zsidó származású) munkatársait. 1955 nyarán Roller már kegyvesztetté vált, és ezzel párhuzamosan a Román Akadémia visszavette soraiba több 1948-ban elbocsátott konzervatív beállítottságú tagját, köztük prominens történészeket és társadalomtudósokat.²² A „kiegyezés” nem csak „nemzeti” formát, hanem új legitimációs keretet is adott a román kommunista rendszernek. 1956 folyamán több, korábban nacionalistaként megbélyegzett író (pl. Octavian Goga, Tudor Arghezi, Liviu Rebreanu) hivatalosan is rehabilitáltak, és betiltott műveiket „visszaengedték” a szellemi életbe.

Még élénkebb visszhangja volt a román lakosság körében Tito moszkvai, majd bukaresti látogatásának (június 23–26.), amit a közel száz áldozatot követelő poznani munkásfelkelés követett.²³ Tito ünnepélyes fogadtatása, amely a korábban évekig átfogó gyűlöletkampánynak kitett jugoszláv kormánnyal való megbékélést szentesítette, egyben súlyos szégyenforrás volt a Gheorghiu-Dej-féle vezetés számára, mivel implicit módon arra kényszerült, hogy beismerje korábbi hibáit.

19 Uő. 66. p.

20 Uő. 68–69. p.

21 Helyettese a Ceaușescu-rendszer kultúrpolitikájában fontos szerepet betöltő Paul Nicolescu-Mizil volt.

22 Mihalache: *Istorie*, i. m. 76–77. p.; A kultúrharcról egy résztvevő szempontjából lásd Țugui: *Istoria*, i. m. 7–59. p.

23 Tudor-Cătănăuș: *O destalinizare ratată*. i. m. 45. p.

Tito szimbolikus diadala Hruscsov és Gheorghiu-Dej felett a román lakosság politikailag öntudatos rétegeiben azt a reményt éltette, hogy Romániában is lehetséges lenne egy „másfajta” szocializmus építése.

1956 nyarán azonban a régi/új vezetésnek nemcsak a Szovjetunióból jövő politikai-ideológiai kihívással kellett szembenéznie, hanem azokkal a gazdasági eredetű nehézségekkel – elsősorban a krónikus jellegű élelmiszeri válsággal, – amelyek évek óta rányomták bélyegüket a mindennapokra. Az RMP tartományi első titkárai, akiket a néptanácselnökökkel és gazdasági szakértőkkel együtt hívtak egybe a PB július 31-i, a lakosság élelmiszerellátásáról tartott ülésére, súlyos vádak sorozatával illették a központot.²⁴ A Temesvár tartományi néptanács kereskedelmi osztályának vezetője például azzal indította a beszámolóját, hogy mióta 1955-ben megszüntették a kenyérbélyegyet, „a kenyér ára 98%-kal emelkedett, míg a bérek változatlanok maradtak”.²⁵ A privilegizált réteghez sorolt vasutasok azt panaszták, hogy míg a harmincas évek végén egy 5-8.000 lejese átlagfizetésből 8-9 pár cipőt lehetett vásárolni, addig 1956-ban egy pár cipő már 400 lejbe került, miközben a fizetés 600 lejre csökkent. A dél-erdélyi ipari központ, Vajdahunyad első titkára – egy olyan városé, amelynek lakossága 1948–1956 között megduplázódott – kifogásolta, hogy több mint egy hónapja hiánycikk a kenyér, és húst sem forgalmaznak az év elejétől, pedig az exportra szánt ipari termékek tartományi kvótáit rendszeresen átadták Bukarestnek. Az egykor prosperáló Nagyváradon előfordult, hogy 5 napon keresztül nem lehetett kenyérhez jutni.²⁶ 1956 nyarán, a szovjet tömb többi országához hasonlóan, az elnyomás enyhülése Romániában is a politikai, gazdasági és kulturális dilemmák olyan tömkelegének felszínre kerülését eredményezte, amelyek aggodalommal töltötték el az önálló identitással nem bíró vezetőket.

A nemzetiségi kérdés és Magyarország új szerepe

Sztálin halála után a román és a magyar kommunista rendszer fejlődését erősen meghatározta a nemzeti múlthoz és az alternatív eszmerendszerekhez való viszony, az, hogy mennyire voltak képesek kialakítani és/vagy elfogadni egy korlátozott pluralizmust. Magyarországon 1956 első közvetett előfeltétele a Nagy Imre-kormány programjának nyilvánosságra hozatala volt 1953 júliusában, amivel kezdetét vette a Magyar Dolgozók Pártjának „belső” forradalma. A korábbi (téves) politikai álláspontok és gazdasági irányzatok gyors revideálása és a kikényszerített monolitizmus felbomlása, amit az 1955-ös visszarendezési kísérlet sem volt képes megállítani.²⁷ Mindennek kül- és szomszédságpolitikai vonatkozásai is voltak, főleg 1954 második felétől kezdődően, mikor a Nagy Imre-kormány feladta a szomszédos

24 Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC), fond CC PCR, Cancelarie, dos. 83/1956, 2–160. f.

25 Uo. 15. f.

26 Uo. 55–60. f.

27 A Nagy Imre-kormány tevékenységéről és a magyarországi belpolitikáról Ranier M. János: *Nagy Imre. Politikai életrajz (1896–1958)*, 2. kötet, II. Budapest, 1956-os Intézet, 1999.

országok belügyeibe való be nem avatkozásról szóló politikát, amelynek következménye az volt, hogy 1948 után megszűnt minden intézményes és informális kapcsolat a budapesti kormány és a határon túli magyar közösségek között.²⁸ Nagy Imre levélben fordult Gheorghiu-Dej román miniszterelnökhöz, és találkozót javasolt a két ország kapcsolatainak „barátibbá” és szorosabbá tétele érdekében. A találkozót végül is elnapolták a magyar pártvezetésben dülő belharcok miatt.²⁹ 1956 tavaszán, ezúttal szovjet irányítással, új kezdeményezéssel állt elő a magyar külpolitika: Budapest javaslatot tett az összes népi demokratikus ország felé az érvényben levő szigorú utazási korlátozások megszüntetése érdekében. Rövid tárgyalásokat követően Magyarország és Románia kétoldalú egyezményt kötött, melynek értelmében 1956. augusztus 15-től viszonylag szabadon, vízum, sőt útlevel nélkül is (érvényes személyi igazolvánnyal) utazhattak egymás országaiba a magyar és a román állampolgárok.³⁰ Becslések szerint október 23-ig több ezer magyar, illetve román állampolgár használta ki a megegyezés adta lehetőséget és látogatott át a szomszéd országba.

Magyarország „újrafelfedezése” felerősítette a többség–kisebbség viszonyában, és elsősorban az erdélyi magyar lakosság helyzetében már évek óta jelentkező válságjeleket. A román kommunista vezetés ugyanis teljesen más „ügyek” köré építette a posztisztálini ideológiát, mint a magyarországi. Már 1953 második felében világossá vált, hogy míg Budapesten a fő kérdés a liberalizáció mértéke és az elkövetett hibákkal, bűnökkel való elszámolás, a bukaresti apparátusban a nyitás kérdése fel sem merül. Kivételt képezett az a szűk, de – elsősorban az illegális mozgalomban való részvételének köszönhetően – befolyásos magyar, magyar kultúrájú és szocializációjú, zsidó származású elit, amely már 1953 óta egyértelműen figyelemmel kísérte a magyarországi eseményeket: a budapesti rádiót hallgatta, a magyar lapokat forgatta (elsősorban a *Szabad Nép*-et és az *Irodalmi Újság*-ot), és 1956-ban, amikor közel tíz év bezártság után újra lehetségessé vált Magyarországra utazni, gyakorlatilag a Nagy Imre vezette reformvonal által kapcsolódott be a magyar közéletbe. A néhány tucatra becsülhető romániai magyar káder, lapszerkesztő, egyetemi és főiskolai oktató és diák (még) nem a szocializmusból, hanem a román rendszer fantáziátlan merevségéből akart kilépni. Ugyanakkor válságba került nem csak a politikai integráció tétele Románián belül, hanem a kommunista nemzetiségpolitika másik alappillére is, vagyis az erdélyi magyarság „híd”-szerepe a két baráti/testvéri ország között. 1956 körül már egyetlen romániai magyar sem tagadhatta, hogy Magyarország több mint egyszerű testvéri ország, amellyel csak a közös határok miatt kell jószomszédi viszonyt ápolni, hanem egyre inkább vágyott és idealizált ország lett.

28 Az 1956 előtti magyar–román kapcsolatokról bővebben lásd: *Vasfüggöny Keleten. Iratok a magyar–román kapcsolatokról 1948–1955.* (Az iratokat gyűjtötte, szerkesztette, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Fülöp Mihály – Vincze Gábor). Debrecen, 2006. (Megjelenés előtt.)

29 *Szovjet iratok Magyarországról 1953–1956.* Szerkesztette Baráth Magdolna. Budapest Napvilág Kiadó, 2002, 235. p.

30 *Szabad Nép*, 1956. augusztus 14.; *Előre*, 1956. augusztus 14.

A nemzetiségi elit „reorientációjában” nagy szerepet játszott a román kommunista apparátusban végbement szemléletváltás is. A Magyar Autonóm Tartomány létrehozásával (1952. július) és a Magyar Népi Szövetség megszüntetésével (1953. január) a bukaresti kormány lokalizálni, illetve alacsonyabb kormányzati szintre akarta terelni a nemzetiségi kérdés kezelését. Az 1953–1956 közötti években több hátrányos oktatáspolitikai döntés és rendelet született: a magyar szakiskolák háttérbe szorítása, a kolozsvári magyar műszaki és mezőgazdasági oktatás megszüntetése,³¹ a két kolozsvári egyetem, a Babeş és a Bolyai közötti költségvetési támogatás aránytalansága, a kétnyelvűség mellőzése az államigazgatásban a MAT-on kívül, de olykor a MAT-on belül is.³²

1956 elején egy 11 tagú, a Központi Vezetőség felügyelete alá tartozó Nemzetiségi Bizottságot hoztak létre, de az 1959-ig fennálló, kizárólag konzultatív jellegű testület nem tudta hatékonyan kezelni a sokasodó konfliktusokat. 1956 nyarán–őszén nyilvánosságra kerültek a magyar értelmiség köreiben felgyülemlett politikai és „nemzeti” jellegű sérelmek. Ekkor formálódott az a kódolt érvrendszer, amelynek legjobb példája a „magyar progresszív hagyományok” (értsd: az erdélyi magyar kulturális értékek) ápolásának szükségességéről szóló tétel³³ (14., 57., 58. sz. irat). A román központi hatalommal szemben egyre bátrabban fellépő magyar kulturális elit korántsem volt egységes: a belső kohéziót nem csak a már ismert viszontagságok akadályozták meg (a Kolozsvár/Marosvásárhely közötti elitek politikai ellentéte), hanem más, „strukturális” jellegű problémák. A legszembetűnőbb a harmincas években született, a diktatúra éveiben iskolázott generáció hirtelen szembefordulása a szocializmus korabeli modelljével a magyar forradalom idején. Sokak számára egy-egy magyarországi tartózkodás, vagy az egyszerű rádióhallgatás a forradalom alatt valódi politikai reszocializációhoz is vezethetett.³⁴ De 1956 szeptemberében–októberében a hatalomban résztvevő erdélyi magyar elit is olyan meglepő egységgel lépett fel *partikuláris*, kimondottan magyar „ügyekben” (Bolyai Egyetem elsorvasztása, Magyar Autonóm Tartomány gettóvagy kirakatjellege, oktatási hálózat fenntartása, új magyar nyelvű folyóiratok, műemlékek védelme), hogy a Kolozsváron többször is megforduló Miron

31 A magyar nyelvű mérnökképzést 1954-ben szüntették meg, míg az Agronómia magyar tagozatán 1955 őszén szüneteltették a felvételt, de a tiltakozások hatására 1956 őszén ismét lehetett felvételizni. A magyar nyelvű agrármérnök-képzés 1959-ben szűnt meg.

32 Lásd a Tóth Sándor vezette munkacsoport által összeállított jelentést: *A magyar értelmiségi körökben jelentkező burzsoá-nacionalista befolyások elleni harc néhány problémája* (A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem R.M.P. alapszervezete büroójának megbízásából készült jelentés 1954. december–1955. március.). Teleki László Alapítvány Kézirattára, K-2442/92. A román hatóságok oktatáspolitikájának változását az ötvenes években Vincze Gábor dolgozta fel: *Változás a Román Munkáspárt magyarságpolitikájában: a kolozsvári magyar nyelvű felsőoktatás felmorzsolása (1950–1959)*. *Korunk*, 1997. 4. sz. 70–82. p.

33 Az erdélyi magyar kulturális elit mozgásteréről az ötvenes években lásd Gagyi József és Boér Hunor esettanulmányát a Magyar Autonóm Tartományi múzeumigazgatók túlélési stratégiáiról: *Ideológusok és szakemberek. A Magyar Autonóm Tartomány Múzeumai*. Bárdi N. (szerk.): *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az „ötvenes években”*. Csíkszereda, Pro-Print, 2005, 508–571. p.

34 Ilyen volt például Dávid Gyula, Lakó Elemér és Varró János esete, akik egyhónapos tanulmányúton tartózkodtak Budapesten 1956. szeptemberében, illetve Jancsó Elemér irodalomtörténet professzoré, aki a forradalom napjaiban is a magyar fővárosban tartózkodott (1956-os Intézet, Budapest, Oral History Archive – továbbiakban OHA, 481/1992 sz. interjú– Csehiné Papp Sára, 95–128. p.).

Constantinescu által vezetett „tűzoltóbrigád” kudarcot vallott, és a magyar értelmiség lázadása nehéz külpolitikai konjunktúrában jelentős, bár elsősorban szimbolikus engedményekre készítette az RMP Központi Vezetőségét (lásd 17., 27. sz. irat). Ilyen volt a *Korunk* újraindítása és a *Napsugár* című gyermeklap engedélyezése Kolozsváron, valamint az Oktatási Minisztérium keretében szervezendő nemzetiségek tanügyével foglalkozó igazgatóság (22. sz. irat).

Ekkor azonban Magyarországon már alig létezett a nyilvánosságot szabályozó központi cenzúra. Az úgynevezett Pándi-ügy jól tükrözte a magyar-román kapcsolatok radikális átalakulását 1956 kora őszén. Pándi Pál, a *Szabad Nép* vezető munkatársa 1956. júliusában érkezett Romániába, többhetes hivatalos útra. Az elkerülhetetlen néhány napos bukaresti tartózkodás után Pándi közel egy hónapot töltött el a MAT-ban és Kolozsváron, ahol alkalma nyílt találkozni magyar értelmiségiekkel (pl. Sütő Andrással, Tóth Sándorral, Földes Lászlóval), akiktől friss információkat szerzett az erdélyi magyarok sérelmeiről.³⁵ Úti élményeit és megjegyzéseit a *Közös dolgainkról* című cikkben foglalta össze, amely a *Szabad Nép* szeptember 9-i számában jelent meg.³⁶ A cikk udvarias hangvételi volt, de egyértelmű kritikákat fogalmazott meg a román nemzetiségi politikát illetően, ami valósággal sokkolta a bukaresti pártvezetőket. Az inkriminált *Szabad Nép*-számot visszavonták a romániai terjesztésből, és a magyar nagykövetség sajtóattaséját behívták a román külügyminisztériumba (19. sz. irat). A *Scântea* nagyhatalmú főszerkesztője, Sorin Toma³⁷ is sérelmezte Pándi kollégája utazásának provokatív céljait, mivel annak ellenére, hogy a lap vendégeként látogatta végig Erdélyt és a MAT-ot, „csak a negatív aspektusok érdekelték”.³⁸ A magyar diplomácia azonnal felhívta a figyelmet arra, hogy Pándi cikke megsértette a belügyekbe való be nem avatkozás elvét, és utasításba adta a bukaresti nagykövetnek, Keleti Ferencnek, hogy hivatalosan kérjen bocsánatot a Központi Vezetőségtől, és magyarázza el azt az egyszerű igazságot, hogy a pártvezetést – Romániában felfoghatatlan módon – a szerkesztőség nem értesítette a szöveg közléséről. A két ország közötti feszültség nem került el a Szovjetunió figyelmét sem. 1956. október 17-én két szovjet diplomata érdeklődött a magyar külügyminisztérium egyik magas rangú hivatalnokáról, hogy miért hallgat a párt Erdély kérdésében. Jelentéseket kértek a pártban és a lakosság körében tapasztalható hangulatról, és hozzátették: a Szovjetunió azt óhajtja, hogy a kérdést tanulmányozzák „tudományos alapon”, beidézve mindkét ország történezeit.³⁹

35 Pándi látogatásáról lásd Stefano Bottoni: A hatalom értelmisége – az értelmiség hatalma. A Földes László-ügy. *Korall*, 2004. 4. sz. 121–123. p.

36 Pándi cikket közli Lipcsey: *Magyar-román kapcsolatok 1956–1958*, i. m. 88–95. p.

37 Sorin Toma, illegális múltú aktivista Ana Pauker személyi titkárának, Ana Tomának volt az első férje (Ana Toma második férje a Securitatét irányító Gheorghe Pintilie tábornok volt). A házassági stratégiák már Ceaușescu hatalomra kerülése előtt is nagy szerepet játszottak a román kommunista párt belső életében.

38 Magyar Országos Levéltár (MOL), KÜM TÜK iratok, Románia 1945–1964, XIX-J-1-j-001147/7. 16. doboz. Bukarest, 1956. október 9.

39 Baráth Magdolna: *Két szovjet diplomáciai irat*, i. m. 215. p.

A megváltozott közhangulat, a Lengyelországból és Magyarországról érkező hírek természetesen nyílt(abb) akciókra készítettek az erdélyi „ellenzékiet”, vagyis azokat, akik társadalmi származásuk és/vagy politikai, illetve vallási meggyőződésük miatt üldözöttek vagy mellőzöttek voltak 1945 vagy 1948 óta. Tipikusnak mondható a Dobai István által 1957-ben szerkesztett Erdély kettéosztását javasoló ún. ENSZ-memorandum perében elítélt Varga László esete. Az Abrudbányára száműzött református lelkész így emlékezett vissza az 1956 nyarán eluralkodó felszabadult hangulatra: „Jöttek az ilyen üzenetek, hogy: megy valaki Debrecenbe, van valami küldeni való? Akkor az illető esetleg átadott egy levelet. Nem is tudta, hogy ki megy Debrecenbe, de átadta a levelet, megérkezett Debrecenbe”.⁴⁰ 1956. szeptember 4-én, a kétoldalú szerződésnek köszönhetően, Varga is Magyarországra utazhatott. Dobai István jogász azzal a feladattal bízta meg, hogy kéthónaposra tervezett budapesti útja során vegye fel a kapcsolatot néhány prominens népi értelmiséggel, mint például Németh László íróval és Ravasz László református püspökkel, és „kérje ki véleményüket Erdély jövőjéről”.⁴¹ Németh volt az egyetlen személy, akivel sikerült kapcsolatba kerülnie október 23-a előtt, ám a találkozás a nagy íróval csalódást okozott. Németh azt remélte, „hogy a most felerősödő magyarság és magyar állam és magyar nemzet annyira meg tud erősödni, hogy a határokon túli magyarokra is ki tudja terjeszteni a védelmét”, és kijelentette: a harmincas évek óta meggyőződése, hogy az egyetlen lehetőség az etnikai konfliktus feloldására Erdély kettéosztása és a lakosságcsere.⁴² A forradalom hektikus napjaiban Vargának sikerült felvennie a kapcsolatot Kodolányi Jánossal és Tamási Áronnal, akik kifejezték maximális támogatásukat a Dobai által tervezett, az ENSZ-hez benyújtandó Erdély-memorandumot illetően, de kerülték az ügy melletti nyilvános kiállást; megkereste Bibó Istvánt is, aki elutasította a felvetést azzal az indoklással, hogy az erdélyi kérdés nem szerepel az új politikai berendezkedés prioritásai között.⁴³ Vargának november 3-án még útlevelének lejártá előtt sikerült elhagynia a magyar fővárost a román nagykövetség által biztosított autóbusszal: a két bőrönd, amelyet magával vitt, tele volt a felkelés első tíz napjában megjelent szórólapokkal és újságokkal. Visszatérve szülővárosába, azonnal naplórészletbe kezdett, hogy rögzítse az előző két hónapban átélt élményeket. A naplót és az újságokat a Securitate lefoglalta az 1957. március 27-i letartóztatása alkalmával tartott házkutatás során, és a hazaárulási bűncselekmény bizonyítékait tartalmazó iratcsomóhoz csatolta.⁴⁴

40 OHA, 476/1992 481/1992 sz. Interjú - Varga László, 50. p.

41 Uo. 52. p.

42 Uo. 53. p.

43 OHA, 126/1957 sz. interjú - Dobai István, 802-805. p.

44 OHA, 476/1992 sz. interjú - Varga László, 55-62. p.

A forradalom napjai: tömegmegmozdulások és rendvédelmi intézkedések

1956. október 23-án a romániai lakosság, elsősorban a rádiónak köszönhetően, néhány órán belül értesült a budapesti tüntetésekről, majd a forradalom kitöréséről. Minden hatalmi erőfeszítés ellenére a hirtelen „ellenségessé” vált rádióadások hallhatóak voltak egész Romániában: az erdélyi magyarok túlnyomó többsége a Kossuth Rádiót, míg a románság a nyugati rádiókat (Szabad Európa, Amerika Hangja), vagy a Bukarestben is fogható újvidéki területi stúdió román nyelvű műsorát hallgatta. Az első tiltakozó megmozdulásokra a kolozsvári „Ion Andreescu” Képzőművészeti Főiskolán került sor, ahol éppen a diákok nyomásának engedve, október 24-ére hívták össze az Ifjú munkás Szövetség (IMSZ) mellett működő új diákszövetség választási közgyűlését (32., 33. sz. irat). A diákszövetségek létrehozását még 1956. júniusában indítványozta az RMP Politikai Bizottsága a prágai Világifjúsági Találkozó hatására, és „a főiskolai hallgatók körében folyó politikai nevelőmunka” megjavításának érdekében.⁴⁵ A megváltozott légkörben azonban az „alulról felfelé” építkező, a korábbinál demokratikusabb, alakuló képviselők programjába politikai követelések is bekerültek, és „legális” keretek adódtak ezek megfogalmazására. Így fordulhatott elő, hogy az új diákszövetség alakuló ülésére a húsz „előre számított” diák helyett több százan jelentek meg és a találkozó tiltakozó megmozdulássá alakult át, amelynek végén a hallgatók 5 pontos dokumentumot adtak át a rektori hivatalban. Ebben kérték az egyetemi autonómia megvalósítását, a hallgatói egyesület kapcsolatainak szorosra fűzését nemcsak a kelet-, hanem a nyugat-európai hasonló egyesületekkel, illetve az egyetemi felvételi vizsgákon alkalmazott diszkrimináció megszüntetését az „egészségtelen” származású társadalmi osztályokba tartozó fiatalokkal szemben.⁴⁶ Ugyanazon a napon a Bolyai Egyetem diákja, Várhegyi István a megválasztott 16 tagú diákszövetség vezetőinek megbízásából elkészítette az új szervezet programtervezetét. A végleges szöveg megfogalmazásához Koczka György, Kelemen Kálmán, Nagy Benedek és Páskándi Géza nyújtott segítséget Várhegyinek. Az iratot november 12-én terjesztette a diákszövetség vezetősége elé. Az eredeti szöveget néhány nappal később foglalta le az állambiztonság a letartóztatott diákok lakhelyén tartott házkutatás során. Páskándi visszaemlékezése szerint nemzetiségi és politikai követeléseket fogalmaztak meg a magyar diákok: közvetlen kapcsolat a külfölddel, az egyetemek autonómiáját biztosító tanügyi reform, szabad óralátogatás, új, igazságosabb ösztöndíjrendszer, a népi kollégiumok újbóli felállítása az erdélyi magyar népi kultúra megőrzése érdekében.⁴⁷

45 *Előre*, 1956. június 23.

46 Az októberi 24-i gyűlésről lásd Tófalvi Zoltán, *Az '56-os forradalom visszhangja Romániában, Erdélyben*. In: *Századok*, 1998. /5. sz., 989–1018. p.; Páskándiné Sebők Anna: *Kolozsvári perek 1956*, Budapest, Hamvas Béla Intézet, 2001; Adrian Pop, Dávid Gyula: 1956 Erdélyben és ami következett. In: *Korunk*, 1996. /10. sz., 30–40. p.; Gál Mária: Erdély '56: Mítosz vagy történelem? Beszélgetés dr. Várhegyi Istvánnal. In: *Szabadság*, 1994. június 24.

47 P. Sebők Anna: *Kolozsvári perek 1956*, i. m., 53–54. p.

Az október 24-i megmozdulás elfojtásához a *Ion Andreescu* rektora az állambiztonság segítségét kérte, amely körbevette az épületet és az összes jelenlevő diákot igazoltatta. Másnap letartóztatták a gyűlés két főszervezőjét, Balázs Imrét és Tirnovan Vid Arisztidet, akik néhány nappal korábban tértek vissza magyarországi látogatásukról. Október 26-án megjelent a Diákszövetség városi Szervező Bizottságának közleménye, amelyben elítélték a két nappal korábbi diákgyűlésen történeteket. „A Képzőművészeti Intézetben [...] néhány zavart keltő és zavaros fejű elem társai jóhiszeműségével visszaélve gyűlést kezdeményezett azzal az ürüggyel, hogy itt a diákságot érintő kérdéseket tárgyalják meg. [...] Egyeseknek az a próbálkozása, hogy a diákság szervezetének megkerülésével, demagóg szónoklatokkal és fegyelmetlen magatartással oldják meg a tanulmányi munka kérdéseit, csakis a nép ellenségeit, a nacionalista és sovinizta elemek mesterkedéseit szolgálja”.⁴⁸ Balázs és Tirnovan ügyét december 12–13-án tárgyalta a kolozsvári katonai törvényszék, és a két vádlottat „uszítás, nyílt lázítás” vádjával 7-7 év börtönbüntetésre ítélte.

A kolozsvári megmozdulások sikertelenségének oka egyrészt a diákok társadalmi elszigeteltsége, a város polgárainak elmaradt szolidaritása, másrészt a lappangó etnikai ellentétek, a román részről megnyilvánuló bizonytalanság és félelem minden magyar kezdeményezéssel szemben, és nem utolsósorban a nemzetiségi ellentétek tudatos manipulálása az állambiztonság, a pártszervek és a Babeş Egyetem vezetése által. Így sikerült megakadályozni az október 27-ére tervezett, majd 28-ára halasztott közös magyar–román tüntetést (34., 110. sz. irat). A közös utcai megmozdulás ötlete minden valószínűséggel a Babeş diákjaitól érkezett. Tervük szerint a bolyaisták haladtak volna az élén, akik azonban provokációtól tartva az egyetemi kollégiumokat (bentlakásokat) járva igyekeztek lebeszélni a magyar hallgatókat a tüntetésen való részvételről.

Noha a magyarországi állam- és pártapparátus összeomlása váratlanul érte a román vezetést, a bukaresti hatalom gyorsan és hatékonyan reagált a kialakult helyzetre. Gheorghe Gheorghiu-Dej, a RMP első titkára, aki éppen Jugoszláviában tartózkodott, nem hozta előre visszautazásának időpontját.⁴⁹ Október 28-ig a Romániában foganatosítandó biztonsági intézkedések a Politikai Bizottságra hárultak, amely telefonon egyeztetett a távol lévő Gheorghiu-Dej-zsel. A Politikai Bizottság már október 24-ére rendkívüli ülést hívott össze, amelyen elrendelték a hírzárlatot a szomszéd országot illetően, a nyugati határ lezárását, valamint az olyan intézkedés elkerülését, ami ingerelhetné a magyar vagy a német lakosságot. Továbbá utasították a belügyi szerveket: „a letartóztatások terén tapintatot és politikai mérlegelést mutassanak, hogy értelmetlenül ne idegenítsék el a lakosságot”.⁵⁰ A Politikai Bizottság ugyanakkor teljhatalmú megbízottakat küldött ki a határmenti, vegyes lakosságú és politikailag „érzékenyebbnek” tartott tartomá-

48 *Igazság*, 1956. október 27.

49 Dennis Deletant: *Teroarea comunista în România. Gheorghiu-Dej și statul polițienesc 1948–1965*. Iași, Polirom, 2001. 206. p.

50 Uo. 198. p.

nyokba: Fazekas Jánost Marosvásárhelyre, a Magyar Autonóm Tartomány székhelyére, Miron Constantinescut Kolozsvárra, és további magyar származású vezetőket Nagyváradra, Nagybányára és Temesvárra.⁵¹

A Magyar Autonóm Tartományban október 24-től a párt – döntően magyar nemzetiségűekből álló – helyi apparátusa hadiállapotban élte át ezt az időszakot. A Tartományi Bizottság gazdasági osztályának vezetője, Kuti Elek szerint a KB-kiküldött Fazekas János Marosvásárhelyre érkezése október 25-én már egybeesett a rendőri ellenőrzés megerősítésével:

„Az ’56-os eseményeket ott éltem a pártnál. Jött Fazekas a Gheorghiu-Dejzsel,⁵² lent aludtak a székházban az én szobámban, mert féltek. Érdekes figura volt az is, senki sem tudta, hogy végülis hogy van s mint van Magyarországon. Aztán kaptunk egy üzenetet, fogalmam sincs, kitől, miért, azt mondta, hogy Kuti s Branis [László] ne féljenek, nem lesz semmi bajuk, nem akasztják fel őket. Volt egy olyan figura, hogy voltak akkor azok a diákmozgólódások valamennyire itt is. [...]

(A rádiót hallgatták?)

Nem mi hallgattuk a rádiót, hanem volt egy ún. Sinteza⁵³ szekció, Csiszér Lajos, egy bányász volt ott és egy kicsi román, vagy hárman, ők hallgatták a rádiót [...] mi be voltunk mobilizálva a pártshékházba, behívtak a székházba egy reggel s haza sem engedtek. Otthon azt sem tudták, mi van. Otthon hallgatták a rádiót, hallották, mi van, sírtak, mi lesz velünk [...] franc, nem lett semmi, aludtunk a földön. Enni adtak a kintinban. Hoztattak egy csomó puskát a kaszárnyából, hogy vigyázzunk a főnökökre ha valami lesz.”⁵⁴

A helyi politikai elit, kevés kivétellel, hatékonyan kezelte a forradalom hatásait, és figyelmen kívül hagyva minden etnikai alapú szolidaritási alkalmat, felvállalta azt a rendszer által rábízott feladatot, hogy biztosítsa a nyugalmat a MAT-ban. A hangulat feszült volt, különösen az Orvosi és Gyógyszerészeti Intézet (OGYI) ezer hallgatója körében. Az RMP Ellenőrző Bizottságának képviselője 1957-es jelentése szerint a diákok 20%-a, 960-ból majdnem 200 „provokatív” módon viselkedett a forradalom alatt.⁵⁵ A vizsgálatok során bűnösnek talált diákok nagy részét 1958-ig eltávolították az intézményből, vagy visszavonták tanulmányi ösztöndíjukat.

A helyzet kezelése érdekében a belügyi szervek által gyakorolt nyomást (nappali és éjszakai járőrözés, a stratégiai pontokon egyenruhában vagy civilben felsorakoztatott tisztek) a KV-kiküldött Fazekas János által koordinált politikai agitáció

51 A. Andreescu – L. Nastasa – A. Varga (szerk.): *Minorităţii etnoculturale. Mărturi documentare. Maghiarii din România (1956–1968)*. Cluj-Napoca, CRDE, 2003. 184–185. p.

52 Az információ pontatlan. Gheorghiu-Dej nem a forradalom napjaiban utazott Marosvásárhelyre, hanem december közepén, amikor részt vett a MAT-i pártkonferencián.

53 Románból átvett zsargon; magyarul összefoglalót jelent.

54 Gagyi József interjúja Kuti Elek közgazdással, 1956-ban a MAT-i pártbizottság gazdasági és tervezési osztályának vezetőjével (MAT oral history project, 33/2002). Az interjú szerkesztett változatát Gagyi József bocsátotta rendelkezésemre, amit ezúttal is köszönök.

55 ANDJM, fond 1134, dos. 175/1957, 240. f. Gál István, az RMP KV Ellenőrző Bizottság tagjának jelentése a MAT-ban folytatott ellenőrzésről.

kísérte. Fazekas a vele 1989 után készült interjúban egy rendkívül fontos esetet említett, amelyet nem erősítenek meg a rendelkezésre álló írott források. Eszerint október 25-én Gheorghe Pintilie tábornok, a Securitate irányítója és Alexandru Drăghici állambiztonsági miniszter bizalmasa listát állított össze azokról a kolozsvári (kb. 800) és marosvásárhelyi (kb. 400) magyar értelmiségiről és egyetemi hallgatóról, akiket előzetes letartóztatásba kellett volna helyezni. Miután felvette a kapcsolatot a Kolozsváron hasonló utasításokat kézhez kapó Miron Constantinescuval, Fazekas az akkor még Jugoszláviában tartózkodó Gheorghiu-Dej-hez fordult. A telefonbeszélgetés eredményesnek bizonyult: a parancs végrehajtását sikerült hatályon kívül helyeztetni.⁵⁶

Fazekasnak az akkori szereplését is igazolni kívánó története ugyanakkor megdöbbentően hat: ekkora nagyságrendű és egyszerre végrehajtott letartóztatási hullám, ráadásul ismert személyiségek ellen egy 65 ezres lakosú városban – mint amilyen Marosvásárhely volt 1956-ban – csak destabilizálta volna a helyzetet. Másrészt jelentős konfliktust eredményezett volna az apparátusbeli keményvonások (akik mindenféle ellenzéki ségét még megnyilvánulása előtt elfojtanának), és a „engedékenyek” között, akiket a „nehezen kezelhető” tartományokban megbízottak képviseltek, és akiknek feladatkörébe tartozott az esetleges rendtelenségek politikai eszközökkel való lecsillapítása.

Október 26-án az RMP PB újabb operatív ülést hívott össze, amelyen kidolgoztak egy 22 pontos akciótervet, amelynek legfontosabb elemei közé tartozott: gyűlések összehívása minden munkahelyen, hogy „megvitassák a magyarországi eseményeket”, azonnali intézkedések foganatosítása a lakosság jobb élelmiszerellátása érdekében, a nyugati határokon a katonai védelem megerősítése.⁵⁷ A találkozón ugyanakkor pontosították a párt álláspontját az esetlegesen felmerülő ellenzéki megmozdulások elfojtásával kapcsolatban: „A Belügyminisztériumnak letartóztatások foganatosítására jogosítványa csak a pártvezetés előzetes jóváhagyásának birtokában van. Gheorghe Apostol elvtárs fogja pártvonalon koordinálni ezt az aspektust. A Belügyminisztériumnak letartóztatások foganatosítására előzetes jóváhagyás nélkül csak tettenérés esetén van jogosítványa, de ezeket az eseteket is 24 órán belül a pártvezetés tudomására kell hozni.”⁵⁸

Gheorghiu-Dej október 28-i hazatérése fordulatot hozott a román vezetés kezdeményező készségében. Másnap, október 29-én a PB elhatározta, hogy a két megbízottat (Aurel Málnășan⁵⁹ és Valter Romant⁶⁰) inkognitóban Budapestre

56 Székelyhidi Ágoston (szerk.): *Magyar '56. Forradalom és szabadságharc Magyarországon. Hatások a Kárpát-medencében*. 1. k. Budapest, Magyarok Világszövetsége 1956-os Bizottsága, 1996. 198–199. p. Az információ forrása maga Fazekas János egy, a kilencvenes években készült interjúban. Fazekas írásban is rögzítette a történeteket: *Beszélgetés Snagovon a reformkommunista Nagy Imrével, Magyarország mártírhalált halt miniszterelnökével*. Kézirat, 1994, SZTE Egyetemi Könyvtár, Társadalomelméleti Gyűjtemény, K-5192. Fazekas emlékezete megegyezik Sütő Andráséval, aki saját bevallása szerint az internálandó személyek közé került. Sütő András: *Szemét szóért. (Dokumentumok, naplójegyzetek)*. Debrecen, Csokonai, 1993. 87–88. p.

57 M. C. Lungu–M. Retegan (red.): *1956. Explozia. Percepții române, iugoslave și sovietice asupra evenimentelor din Polonia și Ungaria*. București, Univers Enciclopedic, 1996, 94. p.

58 Uo.

59 Az erdélyi születésű, részben magyar származású Aurel Málnășan a román–magyar kapcsolatrendszer

küldi, hogy mérjék fel a helyzetet és tegyenek javaslatot arra vonatkozóan, miként viszonyuljon az RMP a magyarországi válsághoz. A két küldött már az első Budapestről küldött üzenetében aggasztónak ítélte a helyzetet: „Az első kapcsolatfelvételekből (a Vöröskereszt aktivistái, a nagykövetségi elvtársak) és az utazás során szerzett benyomásokból kitűnik, hogy e pillanatban az általános helyzet sokkal súlyosabb, mint azt Bukarestben gondoltuk. És ez annak ellenére van így, hogy a fegyveres konfliktusoknak véget vetettek. Jelen pillanatban nincs olyan politikai erő, amely ellenőrzése alatt tartaná a helyzetet. Nem érződik a párt jelenléte. A kezdeményezés továbbra is a reakció és a kormány kezében van, utóbbi nyomása alatt engedményt engedmény követ. Megjelennek a burzsoá pártok szlogenjei. A szovjetellenes hangulat elérte még a párt- és államapparátust is. [...] A szovjet nagykövetséget harckocsik veszik körül. A nacionalista szellemiség erőssége minden elképzelést meghalad.”⁶¹

Október utolsó napjaiban, miközben Budapesten a Nagy Imre vezette kormány nemzeti kabinetté vált és politikai legitimitást nyertek a korábban betiltott vagy feloszlott pártok, a román vezetés attól tartott, hogy az utcai tüntetések és a fegyveres lázadás Romániába, elsősorban Erdély magyarlakta részeire is áttérjed. A román nemzetiségű lakosság félelmét arra vonatkozóan, hogy a forradalom az ország területi épségét is veszélyeztetheti, maga a pártvezetés is osztotta: mindezt az RMP KV Adminisztratív Osztályához befutó napi jelentések jól mutatják.⁶²

A legkomolyabb utcai megmozdulásra Temesváron került sor,⁶³ ahol egy érettebb politikai kultúra, valamint a különböző nemzetiségek harmonikusabb együttélése kooperációs felületet teremtett a román, magyar és sváb diákok számára, ami nem korlátozódott a diáktársadalom kérdéseire (kollégiumok építése, az ösztöndíjak emelése, az orosz nyelvtanítás megszüntetése), hanem elkanyarodott a politika felé is: a közzétett „pontok” szinte megegyeznek a szegedi, majd a budapesti diákok eredeti követeléseivel (36. sz. *irat*). Október 30-án a Temesvári Műszaki Egyetemen tiltakozó gyűlést hívtak össze, amit 27-én kezdett szervezni

egyik kulcsembere volt az ötvenes években. Budapesti (1949–1952-ig) és római (1952–1954-ig) konzuli szolgálata után külügyminiszter-helyettes lett a Gheorghiu-Dej vezette kormányban. A magyar külügyminisztérium értesülése szerint október 30-án érkezett Budapestre, ahol a forradalom felszámolásáig tevékenykedett. MOL, KÜM adminisztratív iratai, XIX-J-1-k, 119/sz/1957. 5. doboz. Bukarest, 1957. május 29.

60 Valter Roman (Neuländer Ernő, 1913–1993), magyar-zsidó származású román kommunista politikus. 1931-ben a brünni műszaki egyetem hallgatójaként lépett be a csehszlovák kommunista mozgalomba. 1935–1936 között Franciaországban élt, majd 1938-ig a spanyol polgárháborúban harcolt. 1938–1944 között Szovjetunióban élt, 1945 júliusában tért vissza Romániába a „Horia, Cloșca és Crișan” hadosztállyal. 1945–1948 között az új hadsereg propagandafelelőse tábormoki rangban, 1951–1953 között posta- és távközlési miniszter. A rendelkezésre álló források szerint 1956. október 30-án, de egyes beszámolók szerint már a magyar forradalom kitörését követő napokban érkezett Budapestre.

61 Lungu – Retegan: *Explozia*, i. m. 142. p.

62 Lásd a már idézett dokumentumkötet által közölt összefoglaló napi jelentéseket. Lungu–Retegan i. m. 85–91. p. (október 26.), 96–105. p. (október 27.), 112–121. p. (október 28.), 123–133. p. (október 29.).

63 A temesvári megmozdulásokról lásd Caius Mutiu–Teodor Stanca–Aurel Baghiu: *Mișcările studențești anticomuniste din octombrie 1956 din Timișoara, vâzute și prezentate de inițiatorii și principalii organizatori. Analele Sighet 8. Anii 1954–1960. Fluxurile și refluxurile stalinismului*. București, Fundația Academia Civică, 2001, 667–690. p. Magyarul lásd Aurel Baghiu, *Az 1956-os romániai diákmozgalmak*, Hítel, 1991. 4. sz. 23–27. p.

a Mechanikai Kar néhány diákja. A gyűlésen 12 pontos memorandumot olvastak fel, mintegy háromezer fős, elsősorban, de nem kizárólag egyetemi hallgatóság előtt. Az eseményen szociális (a kollégiumi életkörülmények javítása, az egyetemi rendszer diszfunkcionális elemeinek kiküszöbölése, a bérek és nyugdíjak emelése) és egyben „politikai” jellegű követeléseket (az orosz nyelv tanításának megszüntetése, a kollektivizálás beszüntetése, sajtószabadság) fogalmaztak meg. A műszaki egyetem ebédlőjébe összehívott gyűlésen megjelent – noha nem hívták meg őket – a két Temesvárra kiküldött RMP KV-tag, Petre Lupu és Ilie Verdeț is. Amikor megkíséreltek közbeavatkozni, félbeszakították felszólalásukat, szitkokkal és politikai követelésekkel („Szabadságot akarunk!”) rohanták le őket, és végül távozni kényszerültek.⁶⁴ Erre a Securitate egységei páncélos járművekkel vették körbe az épületet. Több száz diákot hurcoltak ki az ebédlőből, és teherautón szállították őket Kisbecskerekre, egy kiürített szovjet laktanyába (37., 38. sz. irat). Másnap több ezer egyetemi hallgató folytatta a sztrájkot, majd az egyetem épületében összetűzésre került sor a tüntetők és a rendvédelmi szervek között. Két nap alatt kb. 2.500 diákot vettek őrizetbe, akiket több mint egy hétig tartottak fogva. A feltételezett szervezők közül 32 személy ellen lázítás vádjával pert indítottak, és november–december folyamán két részletben 3 hónaptól 8 évig terjedő börtönbüntetésre ítélték őket.⁶⁵

A Politikai Bizottságot azonnal tájékoztatták a temesvári tömegmegmozdulásról, és a pártvezetés határozottan reagált a vészhelyzetre. Október 30-án 22 órától megalakult egy négytagú Általános Parancsnokság (elnöke Emil Bodnăraș honvédelmi miniszter, tagjai Alexandru Drăghici, Nicolae Ceaușescu és Leontin Sălăjan) azzal a feladattal, hogy tegyen meg „minden szükséges lépést a legnagyobb rend biztosítása érdekében a Román Népköztársaság területén”.⁶⁶ Ettől kezdve a magyar forradalom katonai leveréséig e Parancsnoksághoz futott be az összes Románia belbiztonsági helyzetével kapcsolatos információ. A védelmi intézkedések ellenére november 5-ig több városban kisebb-nagyobb megmozdulásra került sor. Halottak napján szimbolikus eseményekre, megmozdulásokra került sor Kolozsváron és Marosvásárhelyen: egyetemi hallgatók (Marosvásárhelyen gimnazisták is) a temetőkhöz vonultak, hogy tiszteljenek a forradalomban elesettek előtt.⁶⁷ A kolozsvári megmozdulás résztvevőit (köztük Dávid Gyula, Varró János, és Lakó Elemér aspiránst, valamint Páskándi Géza és Bartis Ferenc egyetemi hallgatót) 1957–1958 folyamán őrizetbe vették és elítélték.

Az utolsó tiltakozási kísérlet a bukaresti egyetemi hallgatókhoz kötődik, akik november 5-ére szerveztek tüntetést. Amikor néhány százan közülük – a három nappal előtte elkezdett szóbeli értesítési lánc eredményeként – gyülekezni kezdtek az Egyetem-téren (*P-ța Universității*), több száz rendőr jelent meg, akiket a besúgók

64 Boca: 1956, i. m. 137. p.

65 Uo. 138–140. p.

66 Uo. 144. p.

67 A kolozsvári tüntetésről P. Sebők Anna: *Kolozsvári perek*, i. m. 81–85. p., 95–99. p.; a marosvásárhelyiről Lungu – Retegan, *Explozia*, i. m. 164–165. p.

jelentései nyomán riasztottak. Az útkereszteződéseknél láthatók voltak az előre felállított géppuskák is. A diákok széteszlottak, de nem tudták elkerülni a lebukást: több száz diákot vettek ideiglenesen őrizetbe (62. sz. irat), majd 16 személyt állítottak a bukaresti katonai törvényszék elé, akiket három részletben, 1957. április-májusában 6 hónaptól 5 évig terjedő börtönbüntetésre ítélték.⁶⁸

A Belügyminiszter nyilvántartása szerint 1956. októberében 645, novemberben 475 politikai jellegű őrizetbe vételre került sor országszerte.⁶⁹ Az 1.120 letartóztatást elismerő kimutatáson kívül számításba kell venni a Temesváron és Bukarestben őrizetbe vett és később szabadlábra helyezett kb. háromezer diákot is. A feszültség enyhítését Bukarest azonban nem csak a belügyi szervek direkt közbelépésére, hanem elsősorban a kialakult helyzet politikai/lélektani feldolgozására bízta. A legkevésbé „megbízható” elitcsoportot, az erdélyi magyar véleményformáló értelmiséget már október 24-én arra kényszerítették, hogy a helyi aktivisták által elnökölt pártgyűléseken nyilvánosan ítélik el a budapesti eseményeket, és lojalitásukról biztosítsák az RMP vezetését (31., 32. sz. irat). November másodikát követően – tehát Hruscsov bukaresti villámlátogatása után, amikor a szovjet vezető megszerezte Gheorghiu-Dej támogatását a forradalom leveréséhez – a sajtó naponta számolt be a felsőoktatási és kulturális intézmények, valamint az ipari üzemek dolgozóinak „spontán” állásfoglalásáról az „ellenforradalommal” szemben (50., 51. sz. irat).

1957. elejéig Gheorghiu-Dej sikeresen alkalmazta a magyar forradalom hatásának többszintű kezelését. A karhatalom közreműködésével azonnal hatástalanította a legveszélyesebb ellenállási góccokat, főleg az egyetemi központokban (Temesvár, Kolozsvár, Bukarest), és a rendkívül súlyosnak ítélt Ioan Faliboga vezette konspirációt.

A Magyar Autonóm Tartományi Néptanács és az államvasutak több tucat hivatalnoka (nagy többségükben volt katonatisztek) jelentkezett egy „Patria 7” fedőnevű szervezetbe, amelynek vezetője a moldvai születésű Ioan Faliboga volt. A forradalmárok terve mai napig nem világos: az egyetlen közvetlen levéltári forrás, a Securitate tartományi vezetőjének 1957. májusi jelentése szerint Faliboga szándékában állt saját szervezetének alárendelni egy megfelelő, még alakulóban lévő magyar szervezetet, amellyel közösen svájci mintára központi kormányzattal rendelkező független Erdély megteremtését célozták meg. Néhány besúgói jelentésnek köszönhetően a Securitate már november 3-án, még a második magyarországi szovjet beavatkozás előtt felszámolta a szervezkedést. 1957. februárig összesen 70 személyt tartóztattak le, majd a Nagyszebenbe kihelyezett III. (kolozsvári székhelyű) Katonai Törvényszék súlyos börtönbüntetésre ítélte a csoport tagjait.⁷⁰

⁶⁸ Boca: 1956. i. m. 149–160. p.

⁶⁹ ACNSAS, fond Documentar, dosar 53, vol. 1.

⁷⁰ ACNSAS, fond Documentar, dos. 202, 56. f. A magyar szervezetet egy bizonyos Bakaló Zoltán vezette volna. 1957-ben Falibogát és két társát a katonai törvényszék halálra ítélte, amit utólag az Államtanács életfogytig tartó kényszermunkára változtatott.

Másfelől a szovjet tanácsadók sugallatára Gheorghiu-Dej nekilátott az 1955–56-ban átalakított és ideiglenesen meggyengült állambiztonsági hálózatok újjáépítésének. Az „ellenséges” közegekbe is beépülő ügynökök munkája fontos szerepet játszott az 1957-ben elindított nyomozások „sikerességében”: a BM-nek azokat a földalatti mozgalmakat is sikerült utólag felderítenie, amelyek létezéséről semmilyen adattal nem rendelkezett a magyar forradalom idején. Így felszámolták a gimnazisták, egyetemisták és tanárok által létrehozott illegális „magyar nacionalista” szervezeteket: Brassóban és Székelyföldön az Erdélyi Magyar Ifjak Szövetségét (EMISZ), Sepsiszentgyörgyön a Székely Ifjak Szövetségét (SZIT), Nagyváradon a Szabadságra Vágyó Ifjak Szövetségét (SZVISZ), a felső Maros-völgyben a Fekete Kéz nevű szervezetet (72., 76., 92., 106. sz. irat).

Az RMP első titkára ugyanakkor politikai és szociális engedményekhez is folyamodott. November 13-án például átalakította a kormányt, és az oktatási minisztérium éléről leváltotta a dogmatikus és kompromittált Ilie Murgulescut; helyére a „liberális” (és a magyar kérdés kezelésében edzett⁷¹) Miron Constantinescut tette, akinek helyettesei Constantin Daicoviciu, a „nemzetépítő” történész és Bányai László, a Bolyai Egyetem ex-rektora voltak. Az 1956. december 27–29-i KV plenáris ülés pedig elhatározta az 1956 elején elfogadott II. ötéves terv módosítását és a nehézipar számára előírt növekedés ütemének lassítását, valamint a fizetések és nyugdíjak általános emelését. Az engedményekkel a falvak lakosságát is igyekeztek elérni. A plenáris ülést követően a Minisztertanács 1957. január 1-jei rendelete eltörölte a gabonára, a zöldségekre, a burgonyára, a tejre és a húsról vonatkozó kötelező beszolgáltatást (55. sz. irat).⁷²

Rendszerellenes szervezkedések Romániában 1956-ban: tipológiai kísérlet

Az egyre gazdagodó memoáriróladalom és az immár többé-kevésbé hozzáférhető levéltári iratok alapján sok új információval, részeredménnyel gazdagodott az utóbbi évtizedben a romániai retorziókról alkotott képünk.⁷³ Paradox módon a kutatók egyéni és kollektív szenvedések felkutatásánál jóval kisebb energiát fordítottak a megtorlást kiváltó rendszerellenes cselekmények, szimbolikus gesztusok, verbális megnyilvánulások rekonstruálására. Ehhez az is hozzájárul, hogy 1956 feldolgozása (akárcsak az 1956-ról való beszéd is) ötven év távlatából még mindig különös „lélektani” problémát okoz Romániában. A pártvezetés és a posztkommunista hatalom 1996-ig egyértelműen revizionista veszélyforrásnak tekintette a magyarországi felkelést és az erdélyi „magyar” megmozdulásokat.⁷⁴

71 Constantinescu később is a nemzetiségi (főleg a magyar-) kérdés „specialistájának” számított, ezért bízták rá az 1968 őszi létrehozott kirakatszervezetek, a magyar és német „nemzetiségi dolgozói tanácsok” felügyeletét.

72 Ionescu: *Communism*, i. m. 260–264. p.

73 A romániai ’56-ot tárgyaló művek, cikkek bibliográfiáját lásd a bevezető tanulmánykötet végén.

74 Alapművek e tekintetben Cristian Troncotă: *Istoria serviciilor secrete românești. De la Cuza la Ceaușescu*. București, Ed. Ion Cristoiu, 1999; Troncotă: *Istoria Securității regimului comunist din România 1948–1964*.

Noha az utóbbi években előrelépés tapasztalható e témában, miközben a román véleményformáló értelmiség masszívan és hangosan hangoztatja antikommunizmusát, az állami szervek (politikai hovatartozásuktól függetlenül) nem járulnak hozzá az 1956 utáni politikai elítéltek, elsősorban a magyar nemzetiségűek rehabilitálásához.

Ugyanakkor az erdélyi magyar társadalomban is ambivalens módon van jelen az „itthoni” 1956. Miközben hivatalosan köztisztület övezi az „ötvenhatosokat”, és a kivégzettek emlékére/tiszteletére szobrokat és kopjafákat állítanak, a társadalom mély tudatában erősen él az a bukaresti hatalom és a hivatalos magyar elit által szorgalmazott hozzáállás, miszerint felelőtlen kalandornak tekintendő az, aki 1956-ban felmondta a politikai integráció paradigmáját, és helyette demokráciát, kulturális/területi autonómiát vagy egyenesen határrevíziót követelt. A korszakot kutatók egy része véleménye szerint a romániai lakosság, elsősorban az erdélyi magyarság „ártatlan” áldozata volt a román nacionalista államnak, vagyis szenvedett anélkül, hogy bármit is cselekedett volna. E széles körben elfogadott alaptétel viszont átértelmezi az „ártatlanság” fogalmát (eszerint a diktatúra elleni cselekvés erkölcsileg megvetendő magatartás), és *minimalizálja* a rendszerellenes mozgalmak és szervezkedések társadalmi beágyazottságát (lásd a *Márton Áron 1957-es székelyföldi látogatásáról szóló 74., 75., 78., 80., 81. sz. iratokat*). A „kollektív ártatlanság” hívei az saját előítéleteken és sztereotípiákon keresztül értelmezik a korabeli dokumentumokat, és olyan következtetésekre jutnak, hogy a *román* (értsd: a román hatalom által termelt) levéltári iratok nem hitelesek, hogy az egyes szervezetekbe beépített ügynökök „biztosan románok”, sőt, hogy a (bármennyire naivan hangzó) összeesküvés kísérletek az állambiztonság kitalációi (pl. Szoboszlai Aladár vagy Ioan Faliboga szervezkedései).

Ahhoz, hogy 1956 romániai visszhangját rekonstruálni tudjuk, szakmai konszenzusra van szükség arról, hogy a forráskritika jogossága alapelveként fenntartásával tényként kell kezelni azt a körülményt, hogy a megtorlást (és az azt „kiváltó” megmozdulásokat) dokumentáló belügyi források elferdíthetnek néhány összefüggést, de *ritkán* hamisítják a tényeket, mert alapvető érdekük volt a társadalom teljes körű „átvilágítása” az ügynökhálózat egyre professzionálisabb használatával. Ugyanakkor fontos differenciáltan kezelni azokat a csoportos pereket, amelyek az „erdélyi ’56” gerincét képezték, és feltérképezni a mai napig tabuként kezelt együttműködést valamelyik kisebbséghez tartozó személy és a román állambiztonság között. Véleményünk szerint a jelen kötetben közölt ügynöki jelentések, nyomozati anyagok és összefoglalók nem csak új, eddig ismeretlen tényeket tárnak fel, de az erdélyi magyar olvasót is arra kényszerítik, hogy saját „elképzelt” közösségét a diktatúra szerveinek nyers és kegyetlen tükrén keresztül vizsgálja. Akármennyire fájdalmas mindezt elismerni, az ügynöki jelentések minden szándékos vagy véletlen torzításukkal együtt nélkülözhetetlen források a korszak társadalomtörténetének megírásához (lásd a *Bolyai Egyetem közhangulatát*

București, Academia Română - Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2003; Tugui: *Istoria*, i. m.

dokumentáló „Gyurka” és „Balogh Ferenc” jelentéseit 1956. április és 1958. október között: 8., 9., 13., 33., 48., 49., 58., 67., 98., 99., 101. sz. iratok). Csak remélhetjük, hogy a „mártírológiai” kutatásokat (vagyis az áldozatok névjegyzékének összeállítását és a „temetetlen” halottak eltemetését) az ellenzéki/rendszerellenes magatartások felkutatása és sokoldalúbb értelmezése fogja követni.⁷⁵

Levéltári kutatásainkat és a rendelkezésre álló szakirodalom részeredményeit összefoglalva, a következőkben kísérletet teszünk a legfontosabb ellenzéki/ellenálló csoportok tevékenységének és összetételének tipologizálására.

Egy részük jóval a magyar forradalom előtt jött létre, mint például a Szoboszlai Aladár katolikus pap és a Huszár József vezette ún. Keresztény Dolgozók Pártja (100., 107. sz. irat), a Sass Kálmán református lelkész vezette ún. érmihályfalvi csoport,⁷⁶ valamint Dobai István kolozsvári jogász magyar ellenzéki hálózata (69., 71., 77. sz. irat) és a Ioan Faliboga Marosvásárhelyen élő volt katonatiszt vezette román összeesküvők (59., 63. sz. irat). A rendszerellenes cselekedetekre készülő csoportokat 1957/58-ban leplezték le, és a Szoboszlai-ügyben 57, a Sass Kálmán-ügyben 31, a Faliboga-ügyben 70,⁷⁷ a Dobai-ügyben 9 személyt ítélték el. A Szoboszlai-pernek 10 halálos áldozata volt (a kivégzésekre 1958. szeptember 1-jén került sor Temesváron), míg a Sass Kálmán-per követően két elítéltet végeztek ki, 1958. december 2-án, a szamosújvári börtönben.

Az említett csoportok közös társadalmi beágyazottsággal (a zaklatásnak kitett katolikus és református klérus tagjai, az egykori nemesség képviselői, tönkretett földbirtokosok, gyártulajdonosok, kereskedők, elkobzott házak tulajdonosai, a szakmájuk gyakorlásától eltiltott ügyvédek) és politikai-társadalmi sérelmekkel léptek fel egy számukra teljesen elfogadhatatlan rendszer ellen. Társadalomképük és politikai programjuk azonban eltérő volt: Szoboszlai Aladár (legalábbis 1956 nyaráig) a többpártrendszer visszaállítására készítette fel születendő mozgalmát, és interetnikus mozgalom építésére tett kísérletet több román tag beszervezésével, míg Dobai István kizárólag az erdélyi kérdés „méltányos” megoldását (vagyis a trianoni határ revízióját) célozta meg. Sass Kálmán határmenti csoportja már 1945 óta aktív propagandát fejtett ki ebben az irányban. Szoboszlaitól eltérően Sass Kálmánt nem 1956-os tevékenysége miatt ítélték halálra, hanem a BM által 1957. január 17-én kiadott 70. sz. utasítás rendelkezései alapján, miszerint ellenőrzés alá kellett vonni minden ellenséges múltjáról ismert személyiséget, és

⁷⁵ Szoboszlai Aladár Keresztény Dolgozók Pártjának tervezett forradalmáról lásd Stefano Bottoni: A hontalan forradalmár – Reflexiók Szoboszlai Aladár ügyére. *Magyar Kisebbség* 2004. 3. sz. 143–160. p.; Teodor Margineanu besztercei katonatiszt 1956. decemberi puccskísérletéről Cornelia Ghinea: Un caz de revoltă anticomunistă în armată – decembrie 1956. *Analele Sighet*. Vol. 8. București, Fundația Academia Civică, 2000. 714–722. p.

⁷⁶ Sass Kálmán ügyéről lásd *Magyar '56*. I. k. 219–221. p. és Tófalvi Zoltán bevezetőjét Balaskó Vilmos: *Élet a föld alatt* című visszaemlékezéséhez. (Nagyvárad, 2001).

⁷⁷ A Faliboga-per iratanyaga még nem kutatható a volt titkosrendőrség levéltárában (ACNSAS). A marosvásárhelyi katonai ügyészség iratait felhasználva részletesen tárgyalja az ügyet Nicolae Bălinț újságíró: Ecouri mureșene ale revoluției anticomuniste din Ungaria – octombrie 1956. *Anuarul Arhivelor Mureșene IV*, Tîrgu-Mureș, 2005, 194–201. p. Érdekes információkat tartalmaz Böződi György író interjúja, aki 1957-ben jelen volt a Nagyszebenben rendezett csoportos peren. (OHA, n. 68/1986. sz. interjú, 139–140. p.)

a volt fasiszta pártok vezetői ellen (a Securitate információi szerint 1940 előtt Sass a Rongyos Gárda, 1946–1947-ben pedig a Magyar Nemzeti Ellenállási Mozgalom nevű illegális szervezet egyik vezetője volt) eljárást kell indítani.⁷⁸ Az intézkedés nem csak magyar nemzetiségűeket sújtott: ennek alapján súlyos büntetéseket szabtak 1958-ban több száz szélsőjobboldali érzelmű román nemzetiségű állampolgárra is, például Nichifor Crainic és Constantin Noica filozófusokra.⁷⁹

A második csoportot a magyar forradalom hírének hatására létrehozott rendszerellenes/ellenálló csoportok alkotják: a legismertebbek közülük a már említett EMISZ, SZIT és SZVISZ. Létrehozói nem az „osztályellenesség” köréből, hanem az 1945 előtt szocializált magyar, történelem szakos középiskolai tanárokból és középiskolai diákokból kerültek ki. A székelyföldi és partiumi gimnáziumokban működő hálózatok tagjai rokonszenvtüntetésekben vettek részt (gyászszalag viselése – ez volt Erdély-szerte a leggyakoribb tiltakozási forma – szobrok és műemlékek illegális megkoszorúzása március 15-én, röplapok szerkesztése és terjesztése). A „szocializmusban” felnőtt diákok lázadása politikai, nemzedéki és vallási jellegű is öltött: sok EMISZ-tag az állammal jó viszonyt ápoló unitárius egyház híve volt. Az együttműködő papok, tanárok, diáktársak elleni lázadásuk a kolozsvári protestáns teológia hallgatóinak tiltakozásával mutat rokonságot, amelynek 1959. márciusában több mint egy tucat diák letartóztatásával vetett véget az állambiztonság (*a kolozsvári helyzetről lásd a 79., 94. és 96. sz. iratot*). Az illegális szervezkedésekért is súlyos büntetést mértek ki a politikai ügyekben illetékes katonai törvényszékek. A kolozsvári katonai törvényszék 1958. júniusában a SZIT-perben 9 személyt ítélte 7–20 évre, míg 1959-ben három csoportban összesen 76 EMISZ-tagot ítélte 3–25 év börtönre vagy kényszermunkára. A nagyváradi Szabadságra Vágyó Ifjak esetében a letartóztatásokat és az 1961–1962-ben rendezett pereket többéves megfigyelés előzte meg, melyek során 64 fiatalt ítéltek el.⁸⁰ A tömeges megtorlás az 1956 utáni retorziók utolsó nagy hullámát képezte (ekkor a politikai elítélteknek egy része már egyéni vagy csoportos kegyelemben részesült), és megkockáztatható, hogy az eljárás lefolytatása inkább megfélemlítési célokat szolgált.

A következő csoportot azok alkották, akiket *a priori* rendszerellenes beállítottságúnak tartott az állambiztonsági- és az RMP-vezetés etnikai és társadalmi származásuk, illetve politikai és vallási meggyőződésük miatt, például azt a több mint 150 Jehova tanút, akit 1957–1959 között a Magyar Autonóm Tartomány területén zártak börtönbe államellenes bűncselekmény vádjával.⁸¹ Ugyancsak ide sorolhatjuk a volt vasgárdistákat, parasztpártiakat és a nemzeti-liberális párt volt tagjait. Összesen 2.404 elmarasztaló ítélet született 1957–1959 között az előbbi

78 Sass Kálmán követési dossziéja alapján: ACNSAS, fond Informativ, dosar 2476, 3 vol.

79 ACNSAS, fond Documentar, dosar 131, vol. 2, 14–31. f.

80 A SZIT-per ítélete: ACNSAS, fond Penal, dos. 109, sentința nr. 386/1959 pron. de T. M. Cluj. Az EMISZ-per ítélete: ACNSAS, fond Penal, dos. 184, sentința nr. 112–113–114/1959 emise de T. M. Cluj. A SZVISZ-per ítélete: ACNSAS, fond Penal, dos. 186, sentința nr. 451/1961 pron. de T. M. Cluj.

81 ACNSAS, fond Informativ, dos. 2672, vol. 21.

csoporthoz tartozó személyek ügyében, melyek gyakran semmilyen 1956-ban elkövetett bűncselekményhez nem kapcsolódtak.⁸²

A számbelileg legnépesebb csoportot a falusi társadalom azon rétegei alkották, akik aktív vagy passzív ellenállást tanúsítottak az 1957-ben megújult erővel újraindított mezőgazdasági kollektivizálás ellen. Bár ellenzéki magatartásuk ritkán merített a magyar forradalom tapasztalataiból (ennek politikai és kulturális feltételei is hiányoztak), mégis az eddig feltárt párt- és állambiztonsági iratokból kiderül, milyen csodálatot keltett a romániai paraszti világban a szervezett hatalommal való nyílt konfrontáció. 1956–1959 között 5.341 földművest ítéltek el a „mezőgazdaság szocialista átalakítása” ellen kifejtett tevékenységük miatt (116. sz. irat).

1956 tehát nem kizárólag „magyar” ügy volt Romániában, és a megtorlás több tízezer román állampolgárt érintett közvetlenül „*nemzetiségre való tekintet*” nélkül. Az 1956-os forradalom ugyanakkor arról győzte meg a román kommunista rendszer vezetőit, hogy a kisebbségek és elsősorban a magyarok politikai integrációja zsákutcába jutott. A hadbíróságok által levezényelt retorziók mellett mélyreható politikai változások indultak el a román államapparátus belső szerkezetében és gondolkodásmódjában, és a többség-kisebbség közötti kooperációs felület a minimálisra zsugorodott.

A forradalom etnikai megbélyegzése

„Második napja szünetel a munka, éjjel a lakosság lepihen, nappal megtölti az utcákat. Nemzeti színű zászlót lobogtató fiatalok teherautókkal, gépkocsikkal, motorkerékpárokkal járnak a várost, szovjetellenes és kommunistaellenes jelszavakat kiáltoznak, a katonák kezében lőfegyver. [...] Az a benyomás alakult ki, hogy a felkelés szervezőinek az a szándéka, hogy egy olyan képet alakítsanak ki, mintha a lakosság nem nyugodna meg addig, amíg a szovjet csapatokat nem vonják ki. Eddig csak néhány irredenta csoport alakult. A jelenlegi párt- és állami vezetés azt a benyomást igyekszik kelteni a közvéleményben, hogy ezekben a napokban az összes politikai változtatást a fegyverek nyomására hajtotta végre. Ebben a körben ott lebeg a veszélye egy románellenes sovinizta megmozdulásnak.”⁸³ Így jellemezte 1956. október 27-én a magyar közvélemény hangulatát Ion Popescu-Puțuri budapesti nagykövet távirata. Már a forradalom első napjaiban a nacionalizmus, a szovjet- és románellenesség, valamint Erdély kérdésének felvetése állt a román diplomata jelentéseinek középpontjában. Roman és Málnășan kiküldését megelőzően ő szállította a legtöbb információt az RMP Központi Vezetőségének, bár valószínűnek tűnik, hogy a legpontosabb információs csatorna Budapest és Bukarest között a BM I. Csoportfőnöksége, a kémelhárítás volt. Ion Pacepa volt állambiztonsági tiszt szerint ugyanis már 1956

82 ACNSAS, fond Documentar, dos. 53, vol. 1. 100. f.

83 Lipcsey: *Magyar-román*, i. m. 121–122. p.

nyarától a Nicolae Ceaușescu és a Bukarestbe kihelyezett KGB-tanácsos által koordinált operáció keretén belül több magyar anyanyelvű elhárító tiszt szivárgott be Magyarországra, nyugati (osztrák, nyugatnémet, francia és olasz) turistáknak álcázva magukat.⁸⁴

Hazatérése után Valter Roman a november 2-i PB-ülésem a magyar kommunista vezetőket is felelősnek nevezte a tettenérhető nacionalizmusért, aminek létezését azonban nem erősíti meg a rendelkezésünkre álló levéltári magyarországi dokumentáció, de manipulációja kulcsszerepet töltött be a későbbi román belpolitikai lépésekben. „Távozásunkkor jól megjegyeztem Kádár néhány kijelentését, aki többek között azt mondta: »adatok autonómiát Erdélynek«. Pontosan így mondta. Hogy mit értett ő ezen, nem tudtuk megbeszélni. Ez románellenes hangulatot jelez még a felső vezetőség körében is, ami fölött mi nem hunyhatunk szemet. Nyilván létezett alulról jövő nyomás is Erdély kérdésében. Ez annak köszönhető, hogy Erdély ügyében a pártvezetőség soha nem foglalt el helyes álláspontot, sőt ellenkezőleg, bátorította ezeket az elemeket. Ráadásul ebben a tragikus helyzetben, amikor ellenforradalom dúlt, anélkül, hogy azt mondta volna: legyetek erősek és fogjátok szorosan Erdélyt, Kádár azt mondta: adatok autonómiát Erdélynek.”⁸⁵

Néhány héttel később, november végén a Kolozs tartományi állambiztonság vizsgálati anyagaiból, valamint a Kolozsvárra kiküldött KV-tagok, Leonte Răutu és Fazekas János jelentéséből már világosan kitűnt a magyar forradalom és romániai visszhangja „nacionalista” interpretációjának térnyerése az államapparátuson belül (48., 49. és 52. sz. irat).

A forradalom leverését követő első időszakban a Magyarországgal szembeni növekvő bizalmatlanság elsősorban a kétoldalú diplomáciai kapcsolatok befagyasz-tásában volt érzékelhető. A leglátványosabb visszaesés az 1956 nyarán-őszén még élénk személyi forgalmat érintette, mivel a két ország közötti utazási feltételek a korai ötvenes évek gyakorlatához tértek vissza (beutazási vízumkötelezettség, 1957. nyaráig a forgalom szüneteltetése). A forradalmat követő hónapokban ugyanis gyakran találkoztak egymással a két ország vezetői, de a látogatások a nyilvánosság teljes kizárásával zajlottak, és kizárólag „operatív” célokat szolgáltak. 1956. november 22-én Gheorghiu-Dej, Chivu Stoica miniszterelnök és Emil Bodnăraș honvédelmi miniszter budapesti látogatásának célja a jugoszláv nagykövetségen menekült státusban tartózkodó Nagy Imre és társai ügyének megoldása volt. A november 17-én a Kádár-kormánnyal és a szovjetekkel megkötött egyezmény szerint Románia „befogadja” Nagy Imrét és 38 fős „csoportját”.⁸⁶ A csoport

84 Pacepát idézi Deletant: *Teroarea*, i. m. 206. p.

85 Lipcsey, *Magyar-román*, i. m. 132–133. p.

86 A Nagy Imre csoport sorsáról lásd *Top Secret. Magyar-jugoszláv kapcsolatok 1956. Dokumentumok*. Szerkesztette Kiss József, Ripp Zoltán és Vida István. Budapest, MTA, 1995, 246–247. p. és 280–282. p., valamint a román állambiztonság snagovi feljegyzései Nagy Imrének magyar és román politikusokkal folytatott megbeszéléseiről. Ileana Ioanid (szerk.): *Nagy Imre. Însemnări de la Snagov. Corespondența, rapoarte, convorbiri*. Iași, Polirom, 2004. A Nagy Imre csoport romániai fogvatartásáról lásd Vida István (szerk.): *Snagovi jegyzetek. Gondolatok, emlékezések 1956–1957*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2006; Baráth

letartóztatásának és elrablásának előestéjén maga Valter Roman, Gheorghiu-Dej teljhatalmú budapesti megbízottja vitte véghez az utolsó megtévesztő manővert, amikor arról próbálta meggyőzni Nagy Imrét, hogy önként hagyja el Magyarországot, hogy Romániában „kikapcsolódhasson egy ideig”.⁸⁷ Gheorghe Gheorghiu-Dej Budapesten az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága 1956. november 24-i ülésén részt vett és – a két ország diplomáciatörténetében példátlan módon – fel is szólalt, követelve a forradalmat támogató személyekkel szembeni bírósági felelősségre vonás azonnali elindítását.⁸⁸

Budapesti látogatása során az RMP első titkára azonnali, konkrét segítséget is ígért Kádáréknak. A két ország képviselői decemberben megállapodtak, hogy Magyarország 40 millió rubel áruhitelt kap. A román fél az egyezményben azt is megígérte, hogy a következő évben teljesíteni fogja a budapesti kormány 20 millió rubel értékű szabad deviza hitelkérelmét. Ezt az ígéretet azonban Bukarest nem teljesítette.⁸⁹ 1957. áprilisáig, Nagy Imréék Budapestre való visszatéréséig alighanem a sorsuk körüli pártközi titkos egyeztetések alkották a magyar–román kapcsolatok súlypontját: ezt tanúsítja Kállai Gyula bukaresti látogatása 1957. januárjában,⁹⁰ valamint Marosán György útja 1957. február 15-én.⁹¹ A román diplomáciai és hírszerzési tevékenység ugyanakkor már a forradalmat követően működött Magyarország területén, elsősorban Wilhelm (Vilmos) Einhorn ezredesnek köszönhetően, akit 1956 végén a budapesti román nagykövetség első tanácsosává neveztek ki (73. sz. irat). Einhorn nem volt karrierdiplomata: életútja és pályafutása az illegális mozgalomhoz és a végigharcolt spanyol polgárháború után az NKVD hálózatához kötődött. 1945. áprilisától a kolozsvári rendőrkapitányság munkatársa, a politikai ügyekkel foglalkozó Siguranța tisztviselője volt,⁹² majd 1948 őszétől az új, „népi” állambiztonság hírszerző osztályának egyik kulcsembere, 1951-ben parancsnokhelyettese lett.⁹³

1956. decemberétől Gheorghiu-Dej egyértelművé tette, hogy a magyar kisebbséget „képviselő” értelmiség megnyerésére vagy kiengesztelésére irányuló engedménypolitikának vége. December 15–16-án Gheorghiu-Dej első ízben tett látogatást a több mint négy éve fennálló Magyar Autonóm Tartományba, és a rendkívüli tartományi konferencián kemény hangon elítélte nem csak a magyarországi

Magdolna–Sipos Levente (szerk.): *A Snagovi foglyok. Nagy Imre és társai Romániában. Iratok*. Budapest, Napvilág Kiadó–Magyar Országos Levéltár, 2006.

87 Rainer: *Nagy Imre*, i. m. 351. p.

88 Az ülés jegyzőkönyve Balogh Sándor (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárti ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei 1956. november 24. – 1957. június 26.*, 5 kötet, I. kötet. Budapest, Napvilág Kiadó, 1993–1998, 107–117. p.

89 Vincze Gábor: A Kádár János vezette magyar párt- és kormánydelegáció 1958-as romániai látogatása. In: *A Maros megyei magyarság történetéből. Tanulmányok*. II. kötet. Marosvásárhely, Mentor, 2001, 363. p.

90 Békés Cs.–M. Byrne–Rainer M. J. (eds.): *The 1956 Hungarian revolution. A history in documents*. Budapest, CEU Press, Budapest, 2002, 491. p.

91 *Maghiarii din România (1956–1968)*, i. m. 264–268. p.

92 Erre a körülményre Jordáky Lajos hagyatékában kutatva bukkantunk rá. *Tablou despre personalul Chesterii Cluj*, 6 aprilie 1945 (A kolozsvári Rendőrkapitányság alkalmazottjainak névsora, 1945. április 6.). Jordáky Lajos-hagyaték, Kolozsvár, Erdély Múzeum-Egyesület Kézirattára, 282. tétel.

93 Deletant: *Teroarea*, i. m. 202. p.

forradalmi kísérletet, de a romániai magyar kisebbség szolidáris magatartását is.⁹⁴ Hozzászólása akkora pánikot keltett a helyi elitben és pártszervekben, hogy a helyi napilap csak egy héttel később, december 25-én merete közölni „szerkesztett” változatban, az erdélyi magyarokra vonatkozó utalások nélkül.⁹⁵

A megtorlás rendszerének mérlege és logikája

Az 1956. október 24-én kezdődő megtorlási hullám egészen 1962-ig tartott, és több tízezer letartóztatáshoz vezetett. A megtorlás intenzitása 1958-ban és 1959 első felében tetőzött.⁹⁶ Egy 1967-es összefoglaló jelentés szerint 1958-ban és 1959-ben az állambiztonsági szervek összesen 15 272 személyt tartóztattak le.⁹⁷ Közülük csak 1958 januárja és 1959 májusa között a három tartományi hadbíróóság (Bukarest, Kolozsvár, Iași) 7.222 személyt ítél el.⁹⁸

Az életkörülmények a politikai foglyoknak fenntartott speciális börtönökben és a Duna-delta táboraiban rendkívül kemények voltak egészen a hatvanas évek elejéig. Az egyetlen nagyszabású lázadást – az 1958. július 14-i szamosújvári megmozdulást – gépfegyverekkel verte le a Kolozsvárról odavezényelt állambiztonsági különítmény. Mindez több tucat életet követelt, bár a rendkívül súlyos eset részleteit mindmáig homály fedi az erre vonatkozó levéltári dokumentáció hiányában.⁹⁹ 1959 folyamán átlagosan 17-18 ezer politikai letartóztatottat tartottak számon az ország börtöneiben és kényszermunka-táboraiban.¹⁰⁰ Mivel sok őrizetbe vett személyt később (sok esetben több hónapos raboskodást követően) szabadlábra helyeztek, az ideiglenesen börtönbe zárt gyanúsítottak számát csak becsülni lehet.¹⁰¹

A politikai megtorlás nagyságrendjéről azonban több belügyminisztériumi jelentés alapján közel pontos képpel rendelkezünk. Az alábbi táblázatban az erre vonatkozó adatokat foglaljuk össze.¹⁰²

94 Tóth Sándor: *Dicsőséges kudarcaink*, i. m. 92. p.

95 *Vörös Zászló*, 1956. december 25. Néhány beszámoló már a lap december 16-i és 17-i számaiban is megjelent.

96 ACNSAS, fond Documentar, dos. 53, vol. 3. 127–133. f.

97 CNSAS, fond Documentar, dos. 53, vol. 21. 76–79. f.

98 ACNSAS, fond Documentar, dos. 53, vol. 1. 100. f.

99 Gheorghe Maier: *Orvos voltam Szamosújváron*. Marosvásárhely, Mentor, 2001. Lásd még Benkó Levente: *Volt egyszer egy 56*. Sepsiszentgyörgy, H-Press, 1998, 104–108. p., és Gazda Ferenc, a Dobai-ügy elítéltségének visszaemlékezéseit: *Elrabolt esztendő 1956–1964*. Kolozsvár, Polis Könyvkiadó, 2006, 128–129. p.

100 ACNSAS, fond Documentar, dos. 53, vol. 1. 151–155. f.

101 A Dávid Gyula által szerkesztett, 2006. június 19-en lezárt internetes adabázis 1.350 magyar anyanyelvű személy adatait tartalmazza, akiket magyar jellegű perekben elítéltek el 1956–1965 között. (<http://www.eme.ro/erdelyi56/adanevsor.htm>).

102 A táblázat forrása: ANCSAS, fond Documentar, dos. 53, vol. 21. 76–79. f.

Politikai megtorlások közvetlen áldozatai 1956–1962

	Politikai letartóztatott	„Adminisztratív büntetés” címen letartóztatott	Összes letartóztatott	Kényszerlakhelyre kötelezett személy	Összes közvetlenül érintett
1956. X.–XI.	1.120	-	1.120	-	1.120
1957	3.257	-	3.257	523	3.780
1958	6.362	946	7.308	349	7.657
1959	8.910 (8.964)*	1.954	10.864 (10.918)	249	11.167
1960	1.711 (1.723)**	113	1.824 (1.835)	155	1.990
1961	2.232 (2.677)***	516	2.748 (3.193)	192	3.385
1962	657	116	773	147	920
1956. X. –1962. XII.	24.249 (24.760)	3.645	27.894 (28.405)	1.615	30.120

* Ez utóbbi adat egy másik 1967-es belügyi összesítést tükröz az 1954 és 1967 között végrehajtott politikai letartóztatásokról. Közli Floarea Bălan-Ion Bălan, 1968 – momentul adevărului său mistificare? In *Analele Sighet* 9. București, Fundația Academia Civică, 2000. 655. p.

** Uo.

*** Uo.

Öt év alatt tehát több mint 27 ezer politikai indíttatású letartóztatásra került sor országszerte. Ezen kívül közel 1.500 személyt kényszerlakhelyre (*domiciliu obligatoriu*, DO) köteleztek. Az eddigi levéltári kutatások alapján lehetetlen megállapítani a három katonai törvényszék által meghozott halálos ítéletek számát. 1958-ban például 34 végrehajtott ítéletről van tudomásunk, de a tényleges szám ennél magasabb lehet. A „magyar” perekben, főleg 1958-ban és 1959-ben, az átlagosnál súlyosabb ítéleteket hoztak: az 1958-ban kivégzettek között 12-en voltak magyar nemzetiségűek, és halálos ítéletüket a Macskási Pál ezredes vezette kolozsvári katonai törvényszék hirdette ki. Részletes és használható adatok csak az 1957. január 1. és 1959. július 31-i időszakra vonatkozóan állnak rendelkezésre, amiket az alábbi kimutatásban foglalunk össze.

Politikai indíttatású ítéletek 1957 –1959-ben

	Elmarasztaló ítéletek	Halálos ítéletek	Börtönben, kihallgatások során elhunytak	Leleplezett „ellenforradalmi” szervezetek
1957	2.737	10	54	68
1958	4.083	27 (34)*	85**	182
1959	3.139	?	?	180
összesen	9.959	45+?	139 + ?	430

* A halálraítéltek névsora nem teljes. 1958-ból például 27 nevet említ, de a Szoboszlaj-per 10 áldozatából csak három elítélt neve szerepel.

** A kimutatásban nem szerepelnek az 1958-as szamosújvári lázadás áldozatai.

Alapkérdés, hogy hasonló mértékben sújtották-e az ítéletek a román többséget és a kisebbségeket (magyarokat, németeket, zsidókat), vagy a megtorlás menete egyre inkább etnikai (kisebbségellenes) színezetet kapott? Ennek tisztázása érdekében a nemzetiség szerinti megoszlást figyelembe vevő és rendelkezésre álló adatsorokat rekonstruáljuk. A nyomozásokból látszólag hiányoztak az „etnikai” előítéletek: az „ellenséges elemeket” előre meghatározott sémák szerint osztályozták (magyar nacionalisták, román vasgárdisták, cionisták stb.). A BM összesítése szerint azonban január és június között országszerte 1.471 személyt vettek őrizetbe politikai okok miatt. Közülük 661 személyt ítélték el: 598 románt (81,4%), 98 magyart (14,8%), 18 németet és 2 zsidót.¹⁰³ Bár nem rendelkezünk ehhez mérhető pontosságú kimutatással a későbbi évekből, kétségtelen, hogy az elítélt magyarok aránya szignifikánsan meghaladta az összlakossághoz viszonyított számarányukat (9%). Egy másik összesítés is arról tanúskodik, a magyarlakta vidékeken aktívabb volt a Securitate tevékenysége: 1957 első négy hónapjában a Magyar Autonóm Tartományban 125 letartóztatásra került sor, ami a teljes adat kb. 8%-ának felelt meg.¹⁰⁴ Figyelembe véve a MAT lakosság súlyát a teljes romániai népességen belül, ez kétszeres felülreprezentációt jelent. 1958-ra, 1959-re és 1960-ra csak tartományi lebontásban állnak rendelkezésre az egyébként is töredékes adatok a megtorlás „földrajzi” megoszlásáról. Megfigyelhető azonban a magyar többségű települések, és elsősorban a Székelyföld és a Partium fokozatos „előretörése” e különleges kimutatásban. 1956 és 1959 között például a MAT-i állambiztonság vezette a leleplezett „ellenforradalmi” szervezetek országos rangsorát,¹⁰⁵ 1960-ban pedig, miközben már elkezdődött a szélsőjobboldali (vasgárdista) tevékenység miatt bebörtönzött és elítélt személyek szabadlábra helyezése, a MAT területén még javában tartott az 1956-os titkos szervezkedések felderítése és felszámolása. A bukaresti irattár adatait Pál-Antal Sándor marosvásárhelyi levéltáros is megerősíti, aki a Magyar Autonóm Tartomány Katonai Ügyészségének iratait vizsgálta. 1956–1965 között összesen 821 esetben került sor tárgyalásra a katonai bíróságon. Az esetek döntő többségében elmarasztaló ítélet született. A letartóztatások száma a tartomány területén 1957-ben 69, 1958-ban 183, 1959-ben 216, 1960-ban 68, és még 1965-ben is 26 volt, amikor két olyan ügyre derítettek fényt – az Erdélyi Ifjak nevű szervezkedésre és a galócási Török-csoportra – amelyben a vádak egy része az 1956-ot közvetlenül követő eseményekre vonatkozott.¹⁰⁶

A mérlegkészítés után a megtorlási rendszer logikáját és a mögötte rejlő politikai koncepciót kell feltárnunk. Az 1956-os forradalommal való leszámolás többlepcsős folyamat volt úgy Magyarországon, mint Romániában. Amit a szakirodalom „megtorlásrendszer”-nek tekint, az 1957 elején szinte egyidejűleg,

103 ACNSAS, fond Documentar, dos. 53, vol. 2. 26–28. f. 1957. szeptember 4. A BM III. Csoportfőnökség összeállítása az 1957. első felében történt letartóztatásokról és meghozott ítéletekről.

104 ACNSAS, fond Documentar, dos. 53, vol. 2. 15. f.

105 ACNSAS, fond Documentar, dos. 53, vol. 3. 101–114. f.

106 Pál-Antal Sándor: Az államhatalmi retorziók feltárásának kutatás-módszertani problémái (a már hozzáférhető román forrásokban). Előadás *Az 1956-os forradalom visszhangja a szovjet tömb országaiiban*. 1956-os Intézet – Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára, Bp., 2006. szeptember 22–23.

hasznló módon és alighanem szovjet vezérlés alatt bontakozott ki mindkét országban. Bár az összehasonlítás elemeinek részletes vizsgálata meghaladná e tanulmány kereteit, utalnunk kell néhány eddig nem ismert összefüggésre. Az 1957. január 1-4. közötti budapesti csúcstalálkozó, amelyen a Varsói Szerződés országai vettek részt, Lengyelország kivételével, fordulatot hozott a Kádár-kormány politikai és állambiztonsági stratégiájában.¹⁰⁷ Január 12-én Magyarországon megkönnyítették a gyanúsítottak őrizetbe vételének feltételeit, majd az MSZMP Ideiglenes Bizottsága február 26-i ülésének döntései alapján a hónap végén a Kádár-kormány elhatározta magát a tényleges megtorlás megindítására (ebben szerepet játszott a közelgő március 15-i dátum is és az ehhez kapcsolódó „Márciusban Újrakezdjük” jelszó¹⁰⁸). A tömeges irányítóját, Biszku Bélát is ekkor, 1957. március 1-jén nevezték ki belügyminiszterré.

Míg azonban Magyarországon a Kádár-kormányt szolgáló újonnan felállított magyar állambiztonsági szolgálat több ezer harcost és felbujtót célzott meg, a Securitate csakis *potenciális* ellenségeket vehetett számba: azokat az erőket (a még tevékeny vasgárdista illegális mozgalmat, a hegyekben rejtőzködő partizánokat és egyéb fegyveres bandákat, a betiltott szektákat, és nem utolsósorban a „cionistákat” és a „magyar nacionalistákat”), amelyek nem annyira a hivatalos ideológia monopóliumára, mint az épülőfélben levő román szocialista állam belső biztonságára jelentettek veszélyt. 1957. január 14-15-én a BM nagygyűlést tartott, amelynek eredményeként kiadták a 70/1957. sz. utasítást a minisztérium központi apparátusának és az állambiztonság tartományi igazgatóságainak címezve. Az ebben az időszakban kiadott és a levéltárakban fellelt BM „operatív” rendeleteket nem távirati úton, hanem küldöncökön keresztül juttatták célba. Több oldalas opuszokról volt szó, amelyeket gyakorlati hasznú „példázatok” és a szervezetek munkájára irányuló kritikák gazdagítottak. A 70. sz. utasítás tartalma részlegesen rekonstruálható a rendelet végrehajtásával kapcsolatban, 1957. február 27-én négy tartományi igazgatóságon (Kolozs, MAT, Iași és Bákó) elrendelt vizsgálatokból.¹⁰⁹ A rendelet előírta, hogy a célszemély baráti és ismeretségi köréből beszervezett ügynökök révén induljon nyomozás azok ellen, akik a „fasisztának” tartott mozgalmak (elsősorban vasgárdisták, magyar nyilaskeresztesek, de cionisták is), vagy a feloszlott történelmi pártok (az 1922-1938 között a Magyar Országos Pártban, valamint Észak-Erdélyben 1940-1944 között az Erdélyi Pártban tevékenykedő magyarokon kívül a liberálisok, a nemzeti parasztpártiak és a független szociáldemokraták) tagjai vagy szimpatizánsai voltak. Az összes felforgató tevékenységgel vádolt szervezet szervezeti felépítését rekonstruálni kellett és minden „hívét” elhelyezni az általános politikai gyanúsítottak nyilvántartásában.¹¹⁰ Érdekes itt megjegyezni, hogy hasonló tervezet látott napvilágot Magyarországon 1957.

107 A találkozóról lásd Ripp Zoltán (szerk.): *Top secret. Magyar-jugoszláv kapcsolatok 1956-1959. Dokumentumok.* Budapest, MTA, 1995, 90-93. p.

108 Zinner Tibor: *A kádári megtorlás rendszere.* Budapest, Hamvas Béla Intézet, 2001. 42. p.

109 ACNSAS, fond Documentar, dos. 202. 117. f.

110 Uo.

május 15-én, amely meghatározta a büntetendő társadalmi csoportokat, 1956-os szereplésüktől függetlenül. A Zinner Tibor által „haditervnek” minősített rendeletet az 1957. július 2-i PB ülés hagyta jóvá.¹¹¹

Romániában az állambiztonsági szervek elsősorban bizonyos társadalmi csoportokat (vasgárdisták, „magyar fasiszták”, volt „kizsákmányolók”, betiltott szekták tagjai stb.), vagy *földrajzi egységeket* figyeltek meg. Ez utóbbiakon azokat a régiókat kell értenünk, ahol a legnagyobb arányban éltek magyarok (a MAT és Kolozs tartomány), illetve azokat, ahol a legtöbb „szélsőjobboldali elem” vagy „cionista” – azaz a régi cionista mozgalom megmaradt tagjai – volt nyilvántartva (Bákó és Iasi tartományok, ahol jelentős zsidó lakosság élt, illetve erős vasgárdista sejtek működtek 1945 után is). A Securitate tartományi igazgatóságait megbízták azzal, hogy május 6-ig küldjenek a BM-nek egy legfeljebb 15 oldalas, 13 példányban legépelte jelentést, amelyek közül az egyik orosz nyelvű legyen az akkor még román területen tartózkodó aktív szovjet miniszteri tanácsadók használatára.¹¹²

Ezzel párhuzamosan a pártvezetés is foglalkozni kezdett a megtorlás szervezésével. 1957. február 23-án az RMP KV épületében zárt ülést tartottak. A párt részéről Nicolae Ceaușescu elnökölt, aki ezidőtájt kezdett megerősödni, mint a bukaresti vezetés egyik kemény és befolyásos képviselője. A feszült légkörben zajló ülés résztvevői elsősorban a megfigyelés alatt tartott tartományok párt- és állambiztonsági felelősei voltak, és a hosszúra nyúlt vitában először vált központi kérdéssé a magyar kisebbség viszonyulása a magyarországi eseményekhez (62. sz. *irat*).¹¹³ Néhány nappal később, Biszku Béla belügyminiszteri kinevezésével egyidejűleg, az állambiztonsági szervek munkáját már 1952 nyara óta koordináló Alexandru Drăghici PB-tagot az egyesített Belügyminisztérium élére állították. Ezt követően 1957 márciusától 1959 elejéig folyamatosan nőtt a letartóztatások, valamint a megindított eljárások száma.

Az addig elvégzett nyomozati munka értékelése céljából a BM 1957. május 17-én tartott „szakmai” értekezletet Bukarestben. A gyűlés fennmaradt jegyzőkönyve szerint a minisztérium vezetése Drăghici miniszterrel az élén már nem csak a kolozsvári Bolyai Egyetemen uralkodó „liberális”, „nacionalista” légkör megszüntetését, hanem a magyarlakta területeken tevékenykedő nagyszámú magyar párt- és belügyi káder pozíciójának felülvizsgálatát is javasolta, mivel egyesek etnikai (tehát: magyar) szempontokat érvényesítettek munkájuk során (76. sz. *irat*). A gyűlést ráadásul Drăghici személyes és szigorúan titkos utasítása előzte meg április 14-én, amelyet a Magyar Autonóm Tartománybeli állambiztonsági vezetőhöz intézett, s benne engedékenységgel és felületességgel vádolta beosztottját: „A MAT számára annyira fontos magyar nacionalisták vonalán hírszerzési szempontból csak két ügygel kívántok foglalkozni. Nem terveztek

111 Zinner: *A kádári*, i. m. 216–219. p.

112 ACNSAS, fond Documentar, dos. 202. 113. f.

113 ANIC, fond CC al PCR, Cancelarie, dos. 113/1957. Az 1957. február 23-i gyűlés jegyzőkönyve, amelyen részt vettek a BM központi káderei, a Securitate tartományi parancsnokai, valamint a tartományi párttitkárok.

semmilyen intézkedést a Fodor Pál-ügyben az ügynökhálózaton és a nyomozáson keresztül összegyűjtött anyag ellenőrzésére, amely ügy nagyon fontos ismerve az, hogy a célszemély Márton Áronnal együtt szervezett egy olyan összeesküvést, amely a népi demokratikus rendszer destabilizálását tűzte ki céljául. Noha a marosvásárhelyi egyetemi hallgatók és a tanári kar körében súlyos népellenes megmozdulások következtek be ezen a téren, nem terveztek semmilyen intézkedést az ellenséges elemek hírszerzési célú megfigyelésére.”¹¹⁴

A feltételezett „ellenségeket” megcélzó egyre szaporodó nyomozások és adminisztratív eljárások (a pártból, az IMSZ-ből vagy a felsőoktatási intézményekből, illetve a gimnáziumokból való kizárás, elbocsátás, kényszerlakhely) 1957 tavaszára elvesztették nemzeti semlegességüket, és az államhoz „hűtlen” csoportokat, elsősorban a magyar kisebbséget vették célba (67., 69., 72. sz. irat).

A belpolitikai offenzívát elősegítette a magyar forradalom leverését követő új világpolitikai konjunktúra is: az Egyesült Államok lemondása a korábban meghirdetett „roll back” stratégiáról, és a szovjet érdekszféra sértetlenségének hallgatólagos elfogadása. Az addig önálló döntésekre képtelen román kommunisták eredményesen tudták kezelni a lengyel és a magyar válság honi visszhangját, és kulcsszerepet játszottak a budapesti forradalom leverésében, majd a Kádár-kormány konszolidálásában. Mindez arra bátorította a bukaresti vezetést, hogy az 1955-ös kudarc ellenére másodszor is felvesse Moszkvában a Romániában állomásozó szovjet csapatok, valamint a szovjet „tanácsadók” távozásának kérdését (57. és 60. sz. irat). A Vörös Hadsereg 1958 nyarán ünnepélyes keretek között távozott Romániából és ezzel egyidejűleg kevésbé zajos módon a központi és helyi közigazgatási szervek „megtisztultak” a szovjet befolyástól és a bukaresti szovjet tanácsadókhoz közeli, nagyrészt nem román származásúak alkotta pártapparátusból.

Romániának a szovjet tömbön belüli növekvő súlyát és a pártvezetők ebből fakadó magabiztosságát tükrözte Chivu Stoica miniszterelnök beszéde az újonnan megválasztott Nagy Nemzetgyűlés 1957. március 19-i megnyitása alkalmából. Stoica sokrétű beszédében többek között kifejtette Románia új „multilaterális” külpolitikai doktrínáját és tévedhetetlen átkötéssel a magyar revizionizmus veszélyének taglalásához érkezett: „A magyar népi hatalom elleni véres támadással egyidejűleg már hallatszott az agresszív körök és az ellenforradalmi bandák hangja, amelyek a Magyarország és a vele szomszédos államok közötti határok revízióját követelték; a revizionista elemek meg is kísérelték, hogy meglobogtassák a horthysták igényeit Erdély, illetve más szomszédállamok területei felett.”¹¹⁵ Stoica a nyugati rádióállomásokat is megvádolta, hogy revizionista felhangú románellenes propagandát folytatnak, amennyiben „a revizionizmust az úgynevezett európai föderalizmus immár lerongyolódott köntösébe akarták öltöztetni”. Az üzenet meglehetősen világos volt, és utólag még egyértelműbbé tette a *Scînteia*-ban, illetve a továbbiakban március 23-án a *Vörös Zászló*-ban is közölt beszéd mellett megjelenő

114 ACNSAS, fond Documentar, dos. 198, vol. 3. 363. f.

115 *Vörös Zászló*, 1957. március 21.

kommentár: „Chivu Stoica elvtárs megállapította, hogy *ma* [kiemelés S. B.] Románia politikája a nemzeti érdekeken, a függetlenségen és az állami szuverenitáson alapul.”¹¹⁶ Nem szabad alábecsülnünk ezeknek a szavaknak a súlyát. Stoica tíz évig volt Gheorghiu-Dej börtöntársa és a főtitkár egyik legközelebbi bizalmasának tartották. Közvetítője és nem megfogalmazója volt a követendő iránynak. A hármas formulát (nemzeti érdek, függetlenség és a területi szuverenitás fokozott védelme), amely a hatvanas évektől a román kommunista rendszer alapját képezte, Gheorghiu-Dej találta ki.

Az 1957 tavaszán kibontakozó széleskörű megtorlási hullámhoz társult néhány hosszú távú intézkedés: a hírszerzői hálózatok átépítése, az ideológiai szigor megerősítése, valamint a társadalmi elit etnikai kicserélése (az etnikai kontraszelekció). A már említett 1957/70. sz. utasítás döntő fontosságúnak bizonyult a kisebbségpolitika szempontjából, mivel 1957 tavaszán a BM beleütközött a magyar lakosságról szóló hiteles információk súlyos hiányába. Ha csak a Magyar Autonóm Tartomány helyzetét nézzük, 1957 januárjáig az úgynevezett „magyar nacionalista vonalon” mindössze 60 informátor dolgozott a több mint 700 ezer lakos között. A Securitate vezetőhelyettesével, Evgeni Tănase tábornokkal és a minisztérium munkáját koordináló szovjet tanácsosokkal folytatott konzultációk sorozatát követően márciusban nagyszabású kampány indult be: alig két hónap alatt 67 informátort szerveztek be (közülük kilencet a marosvásárhelyi orvosi egyetemről, ahol a „munkaterv” húsz beszervezést írt elő), további huszonháromat „reaktíváltak” és harmincötnek a beszerzése „folyamatban” volt (*egy sikertelen beszerzési kísérletről lásd a 97. sz. iratot*). 1958. februárjában a BM-nek a belső reakció elhárításával foglalkozó tartományi alosztálya közel 500 fős hálózattal dolgozott (*93. sz. irat*); két évvel később számuk majdnem megduplázódott, és 1961-ben már meghaladta az ezret.¹¹⁷ Véleményünk szerint az 1957–1958-as rekrutáció fontos keresztmetszetét adja azoknak a társadalom- és mentalitástörténeti változásoknak, amelyek 1956 után mentek végbe (nem csak) Romániában. Megragadják ugyanis azt az átmenetet, amely a diktatúra „államterror” dimenziójából (munkatáborok, koncepciók perek, kínzás alkalmazása) egy diskurzív(abb) dimenzióba vezet át. Gondoljunk itt Ceaușescu 1957 februári beszédére a „minőségi munka” szükségességéről az állambiztonság terén: az 1957 után az „ellenség” köreiből végrehajtott több tízezres beszerzés a leendő diktátor politikai elveinek első gyakorlatba ültetését jelentette.

Egy új, hatékonyabb és „függetlenebb” kommunista állam kiépítésének előfeltétele volt az SZKP XX. kongresszusa, majd a magyar forradalom által megtépázott ideológiai dogmák gyors helyreállítása. A legújabb levéltári kutatások, noha még nem engednek teljes betekintést a román kommunista diktatúra működésében arra engednek következtetni, hogy a magyar forradalmat követő időszakban a sztálinizmus mint *forma* elvesztette konjunkturális jellegét az RMP számára, és

116 Vörös Zászló, 1957. március 23.

117 ACNSAS, fond Documentar, dosar 129, vol. 1., 3 f.

strukturális/államépítő elemmé vált.¹¹⁸ Az 1957-es fordulat második fontos következménye az ideológiai harc újraindítása volt. Ennek első fejezete 1957 júliusában az „elhajlók” (Miron Constantinescu és Iosif Chişinevschi) kizárása az RMP Politikai Bizottságából és Constantinescu eltávolítása az Oktatási Minisztérium éléről. Mindez az RMP KV június 28–29., illetve július 1–3. közötti bukaresti plenáris ülését követte, miközben Moszkvában Hruscsov ellen sikertelen puccsot követtek el, amelyből a szovjet vezető megerősödve került ki. A váratlan moszkvai fordulat némi zavart okozhatott a bukaresti vezetők körében, akik nem kedvelték Hruscsov aktivizmusát és voluntarizmusát. A párton belül tervezett tisztogatás az előzetesen elképzelnél szerényebbnek bizonyult (Constantinescu is KV-tag maradt), illetve az „örök ellenségek” ellen fogatosított intézkedéseket a korábbinál nagyobb körültekintéssel hajtották végre. Márton Áron gyulafehérvári római katolikus püspököt például arra kényszerítették, hogy megszakítsa egyhónaposra tervezett bérnakörútját a Székelyföldön, amely rendkívül kényelmetlen helyzetbe hozta a Magyar Autonóm Tartomány tartományi pártapparátusát, és egyértelművé tette a fennálló rendszer népszerűtlenségét a passzív ellenállást folytató falusi társadalom körében. A másodszeri letartóztatás helyett azonban 1957. június 1-én a belső elhárítás Márton Áron hároméves kényszerlakhely büntetését szorgalmazta, amely a gyulafehérvári püspöki palota elhagyásának tilalmát jelentette.¹¹⁹

1957 nyarat egyrészt gazdasági konszolidációs törekvések (pl. a kormányzati struktúra átalakítása és a minisztériumok számának drasztikus csökkentése), másrészt politikai és társadalmi offenzíva jellemezte. Június 5-én a sajtó közölte a február 25-én elfogadott 33/1957. sz. minisztertanácsi rendeletet, amely két új paragrafust vezetett be a büntető törvénykönyvbe (578/4. és 578/5.), amelyet a szóbeli és fizikai sérelmeket, a „társadalom iránti tisztelet hiányának” és a „szocialista együttélés szabályainak megsértését kívánta büntetni. Ezen bűncselekményeket közigazgatási szabálysértésből büntetőüggé minősítették át, amelyekért 3 hónaptól 5 évig terjedő szabadságvesztés járt (ismételt elkövetés esetén).¹²⁰ Néhány héttel később, július 30-án megszorító intézkedések egy újabb sorozatát jelentették be. A *Vörös Zászló* „Egy új és hatékony fegyver a társadalom parazitáival szemben” című közleményében azt írta, hogy a 324/1957. sz. minisztertanácsi dekrétum értelmében a koldusok, a prostituáltak és a „zsebese” 6 hónaptól 5 évig terjedő börtönbüntetéssel sújthatók.¹²¹ Az Igazságügyminisztérium 1958 áprilisi jelentése szerint Romániában csak 1955–1957 között, meglepően nagy számban, mintegy 150.000 személyt ítélték el kizárólag gazdasági jellegű bűncselekmények miatt a kollektív tulajdon védelméről szóló 240/1955. sz. minisztertanácsi dekrétum alapján. Ugyanakkor, míg az 1955–1956 között elítélt mintegy

118 1956 jelentőségét hangsúlyozza a Traian Băsescu román államfő által létrehozott történész-bizottság (Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România) 2006 őszére készülő jelentés is.

119 ACNSAS, fond Penal, dosar 254 (Márton Áron), vol. 12, 1–2. f.

120 A „társadalomellenes” magatartás elleni Romániában érvényes szabályozás in Mócsy László, „Reglementarea infracțiunii de huliganism în legislația penală a R.P.R.”. *Buletin Universităților Babeș și Bolyai, Seria Științe Sociale*, Cluj, 1956, 121–132. p.

121 *Vörös Zászló*, 1957. július 30.

100.000 személy kétharmadának két évig terjedő büntetéseket kellett letöltenie, egytizedüknél pedig a szabadságvesztés büntetés alkalmazását is felfüggesztették, már 1957 második felében regisztrálják az „enyhe” büntetések százalékarányának lecsökkenését az összes ítélet 40-45%-ára. Az 1958-as dokumentum ugyanakkor a büntetések további szigorítását javasolta: a (nagyjából kétévi fizetésnek megfelelő) 25.000 lej meghaladó károkozás esetén 10 évről 25 év börtönre való emelését, 5 és 10 év közötti büntetést a 10.000 és 25.000 lej közötti kár esetén és végül 3 hónapról 2 évre való emelést a 2000 lej alattira becsült károk esetén.¹²² A Magyar Autonóm Tartományban is elemezték az új rendelkezéseknek mind a „társadalmi” bűncselekményekre, mint például a huliganizmusra, mind a „gazdaságiakra” való alkalmazását (88. sz. irat).¹²³ Az erről készült jelentésből kitűnik, hogy a MAT-ot különösen érintette a szigorítás. 1957 első hat hónapjában 9.592 személyt helyeztek vizsgálat alá. Közülük 7.814-et elítéltek, 1.105-öt börtön-, a többieket pénzbüntetésre.

A mindennapi életet is áthatotta a félelem és megfelelési kényszer: Marosvásárhelyen az 1957. november 7-i ünnepeket megzavaró (minden bizonnyal nem szándékos) áramszünetre pánikszerűen reagált a tartományi pártvezetés és az állambiztonság. Kilátásba helyezték a biztosnak vélt „szabotázs” elkövetőinek elfogását (91. sz. irat). 1957 őszétől a kommunista pártok november 14–16. között Moszkvában lezajlott értekezlete újabb lendületet adott a párton belül és azon kívül a „szembenálló” csoportokkal és egyénekkkel való leszámolásnak. Az RMP vezetőinek döntéseiben ekkor már érezhetően keveredett az ideológiai „megtisztulás” és a „román” kommunista állam építésének ügye. 1957 októberében – öt hónapig tartó előzetes letartóztatását követően – nyilvános és megalázó önkritikára kényszerült Kolozsváron és Marosvásárhelyen az 1956 nyarán rehabilitált Jordáky Lajos, az erdélyi magyar baloldali közélet vezéregyénisége, akit ideológiai revizionizmussal (liberalizmussal) és nacionalizmussal vádolt a pártvezetés. Leleplezését egy évvel később az ún. Földes László-ügy követte. 1956-ban Földes az ideológiai nyitást és a nemzetiségi kultúra ápolását támogatta a kolozsvári *Utunk* főszerkesztőjeként, és emiatt szembekerült úgy a pártvezetéssel, mint a dogmatikus-sztálini vonalat képviselő marosvásárhelyi irodalmi körrel. Az utóbbi feljelentése nyomán belső eljárás indult ellene, aminek következtében Földest publikálási tilalommal és a pártból való kizárással büntették.¹²⁴

A zsidó származású Földes elbocsátása 1958 őszén egy átfogó, az egész állami és pártapparátust érintő tisztogatási folyamatba illeszkedett. 1957–1958 folyamán gyorsan nőtt az RMP taglétszáma, és ezzel párhuzamosan az „egészséges” társadalmi származású (jellemzően fiatal, román nemzetiségű munkás, tisztviselő)

122 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dos. 12/1958, 37–66. f.

123 ANDJM, fond 1134, dos. 175/1957, 61–73. f.

124 A román országos levéltárban (ANIC) nemrég bukkantunk rá az RMP KV Tudomány- és Kulturális Osztályának vezetőjének feljegyzésére, amelyben 1959 januárjában Pavel Țugu reconstruálja az ügyet. Beszámolójából egyértelműen kirajzolódik a kolozsvári és marosvásárhelyi magyar értelmiségi körök közötti politikai ellentét, amelynek a marosvásárhelyiek feljelentése nyomán vetett véget az RMP vezetése. ANIC, fond CC PCR, Secția Propaganda și Agitație, dos. 28/1959, 16–20. f.

párttagok száma, ugyanakkor nagy mértékben csökkent a *nem román* nemzetiségűek száma, aránya és politikai súlya. Több elemző úgy véli, hogy 1958 elejétől a Gheorghiu-Dej vezette RMP a zsidókkal szemben diszkriminatív, antiszemita politikát folytatott.¹²⁵ 1958 januárjától kezdődően, amikor hat év szünet után ismét lehetségessé vált az Izraelbe való kivándorlás, a több mint 120 ezer jelentkező zsidót (akik közül sokan éppen az antiszemita hangulat miatt iratkoztak fel a listákra) az állam jóval az ország elhagyása előtt megfosztotta állampolgárságától, állásától, párttagságától, sok esetben lakásától. Az országból távozó vagy a félreállított zsidó káderek, hivatalnokok, mérnökök, orvosok helyére tudatosan, a többségi nemzet soraiból kiemelt párt-, állambiztonsági és gazdasági elit lépett.

Ami az erdélyi magyar közösséget illeti, a magyar forradalmat követő időszakban az RMP egyre határozottabban törekedett a (legalább névlegesen) szuverén „magyar” intézmények megszüntetésére vagy a megfelelő román struktúrákba való beolvasztásukra. A folyamat két lépcsőben zajlott. 1957–1958 folyamán és főleg az 1958. június 9–13. közötti RMP KV plenáris ülés nyomán széleskörű „vizsgálatot” tartottak a felsőoktatási és kulturális intézményekben, ahonnan számos hallgatót és oktatót távolítottak el (*az egyik munkatervet lásd a 106. sz. iratban*).

Egyes kutatók inkább a Kádár János vezette magyar párt- és kormánydelegáció 1958 februári látogatásához kötik a kisebbségpolitikai fordulatot, míg mások csak 1959-re teszik a változás teljes kibontakozását.¹²⁶ A jelenlegi ismeretek alapján nem állítható, hogy Kádár látogatása döntően befolyásolta volna a román belpolitikai mozgásokat. A magyar delegáció egyhetes romániai körútjára feszült időpontban került sor: a román kormányban és az állambiztonsági szervezetben felülkerekedett a Nicolae Ceaușescu és Alexandru Drăghici képviselte „kemény” vonal, amely már 1957 elejétől sürgette a „magyar revizionizmus” felszámolását és a többség–kisebbség reláció új, „hegemonikus” alapokra helyezését. Ráadásul 1958-ra már felszámolták az 1956–1957-ben népszerű ideológiai tételeket, mint a „haladó hagyományok ápolása” vagy a „nemzetiségi arányok érvényesítése”, amelyek segítségével – és Fazekas János KV-titkár felügyelete alatt – az erdélyi magyar pártapparátus kezelni próbálta a magyar lakosság fokozódó politikai és társadalmi elégedetlenségét (*64., 65., 84. és 85. sz. irat*). Tovább gyengültek a magyar pozíciók Petru Groza volt miniszterelnök 1958. január 7-én bekövetezett halálával. Az erdélyi magyarok elvesztették azt a román politikust, aki addig határozottan és nyilvánosan kiállt az 1945-ben meghirdetett egyenjogúsítási politika mellett.

Az egész erdélyi magyar kérdés egyfajta zsákutcába került 1956 után. A baloldali gondolkodású elit rádöbbsent a sztálini modell kudarcára, és a Romániát

125 Gheorghiu-Dej utolsó éveiben folytatott zsidópolitikáját elemzi Radu Ioanid: *The ransom of the Jews. The extraordinary secret bargain between Romania and Israel*. Chicago, Ivan R. Dee, 2005. A jelenség a bukaresti magyar diplomaták érdeklődését is felkeltette. MOL, KÜM TUK iratok, Románia 1945–1964, XIX-J-1-j-00646. 10. doboz. Bukarest, 1959. január 17.

126 Az első csoporthoz tartozik Tófalvi Zoltán, a másodikhoz Szesztay Ádám és Vincze Gábor.

különösen sújtó politikai liberalizáció hiányát, vagyis a bibói megfogalmazás szerint a *szabadság ügyét*, szorosán összekapcsolta a nemzetiségi jogok kérdésével, vagyis a *nemzet ügyével*, ott ahol nemzet alatt a magyar nemzetet értették, nem az őt integrálni kívánó román állami szerkezetet.¹²⁷

Így magyarázható az 1956 utáni évek legjelentősebb kétoldalú találkozásának teljes kudarca. Kádár János 1958-as látogatásakor Bukarest elvárta a magyar kormány és az MSZMP vezetőinek fellépését minden területi követeléssel szemben. Ugyanakkor a romániai magyar politikai elit is a „védőhatalmi” státusz lemondásától remélte az etnikai retorziók megfékezését, de ezzel szembehelyezkedett az erdélyi magyarság többségével, amely Erdély kérdésének felvetését támogatta volna. E tekintetben figyelembe kell vennünk azt a társadalomtörténeti szempontból el nem hanyagolható tényezőt, hogy 1956-ban alig több mint 10 év telt el az 1940–1944-es időszaktól, és elsősorban Kolozsvár és a Székelyföld, valamint a Partium magyar (és – tegyük hozzá – román) lakosságában eleven volt az utolsó „magyar világ” éveinek emléke.

Az 1958. február 26-án kiadott közös nyilatkozatból és a korabeli magyar és román értékelésekből világossá vált, hogy a magyar delegáció mindenben engedett a román félnek.¹²⁸ Kádár János Bukarestben, és Kállai Gyula Marosvásárhelyen kijelentette: „Megmondjuk világosan: nekünk semmiféle területi igényünk nincs. Azt tartjuk, hogy Magyarországnak van épp elég földje és népe, hogy azon – testvéri egyetértésben a szomszéd népekkel felépítse a maga szocialista hazáját”.¹²⁹ (97. sz. irat).

A delegáció tagjainak nyilatkozatai, ha pillanatnyilag meg is nyugtatták a román vezetést,¹³⁰ nem fordíthatták meg a román kommunista rendszerben jelentkező új tendenciákat (vagyis a társadalom „nemzetiesítését”, a felhivatalosan meghirdetett antiszemitizmust, magyarellenességet és oroszellenességet), amelyeknek újabb lökést adott a szovjet csapatok 1958. május 25-én bejelentett és augusztusban befejezett kivonulása. Ettől kezdve a szembenállók kíméletlen lépésekre számíthattak: Márton Áron politikai/társadalmi befolyásának letöréséhez például nagy nyilvánosság előtti kirakatpert rendeztek. 1958 decemberében Sántha Antal csíkszendomokosi káplánt, a katolikus püspök bizalmasát pedofiliával vádolta meg a csíkszeredai városi népbíróság, amit szerintük azok ellen a falubeli kislányok ellen követett el, akik délutánonként jártak hozzá a templomba hittanórára. Karácsony napján Sánthát 12 évi fogházra ítélték, majd 1959

127 Az egyik legfontosabb kordokumentum erre vonatkozóan Jordáky Lajos 1956-os naplója. Molnár Gusztáv: Jordáky Lajos naplója. *Medvetánc* 1988. 2–3. sz. 282–299. p.

128 A marosvásárhelyi nagygyűlés visszhangjáról: ANJDM, fond 1134, dos. 198/1958. 36–38. f., valamint Vincze Gábor (szerk.): *Történeti kényszerpályák – kisebbségi realpolitikák. II. Dokumentumok a romániai magyar kisebbség történetének tanulmányozásához 1944–1989*. Csíkszereda, Pro-Print, 2003, 220–221. p. A magyar delegáció kolozsvári látogatásáról *Maghiari din România*, i. m. 323–324. p.

129 Vincze Gábor kronológiája. In. *Autonóm magyarok? I. m.* 664. p.

130 Hogy még sem nyugodtak meg teljesen, az nyilvánvalóvá vált Kállai Gyula 1959 nyári titkos bukaresti tárgyalásain a román fél magatartásából, amikor az azzal vádolták a magyar pártvezetést, hogy „nem elég éber” a hazai „nacionalista jelenségekkel” szemben. Lásd: Kállai Gyula nem-hivatalos látogatása Bukarestben 1959 nyarán. (Közzéteszi Varga Andrea és Vincze Gábor). *Magyar Kisebbség*, 1999. 1. sz., 89–142. p.

januárjában minden székelyföldi településen pártgyűlésen „értékelték” az ügyét, miközben az RMP Központi Vezetősége részletes tervet dolgozott ki egy Rómától független és a román kommunista államhoz lojális katolikus egyház létrehozására (113. sz. irat).

Az 1958–1959-ben végrehajtott intézkedések – a máig ismeretlen terv a római katolikus egyház megosztására, valamint a jóval ismertebb esetek (a Bolyai Egyetem megszüntetésének bejelentése 1959. februárjában, a MAT területi átalakítása és etnikai „felhígítása” 1960. decemberében, a nemzetiségi iskolák beolvasztása román tannyelvű intézményekbe¹³¹) – egy korábban, már 1957 körül meghozott elvi/politikai döntést érvényesítettek. Az 1956-os magyar forradalom gyökeres fordulatot idézett elő a román kommunista rendszer történetében. Hatására megváltozott Romániának a szovjet érdekszférában elfoglalt helye és belpolitikai síkon a többség-kisebbség viszonyrendszer is.

131 Az iskolaösszevonásokat, román tagozatok létesítését egy 1956 nyári párthatározat, ill. kormányrendelet indította el. (Az utolsó olyan statisztikai évkönyv, mely nemzetiségi iskolastatisztikát is közölt, 1959-ben jelent meg. Ebből kiderül, hogy a „tagozatosítás” már 1956 őszén elkezdődött a Magyar Autonóm Tartomány területén is.